

**TC
KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ece ÇOHADAR**

**Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Türk Dili ve Edebiyatı**

EYLÜL 2008

**TC
KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
Kİ'LI BİRLEŞİK CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ece ÇOHADAR

(510080001)

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Diğer Juri Üyeleri: Prof. Dr. Musa DUMAN

Yrd. Doç. Oktay Selim KARACA

EYLÜL 2008

ÖN SÖZ

Zihnimizin içindekileri, duygu ve düşüncelerimizi kısaca kendimizi tam anlamıyla ifade edebilmek, yetkin söz olan cümleden geçer. İnsana bahşedilmiş sözün kemale ermiş biçimi olan cümle, dil bilgisi açısından da tarihin her döneminde incelemeye değerdir. Çünkü cümle yapıları, çeşitleri, anlamları; insanın zihni alt yapısının, geçirdiği değişimin bir göstergesidir. Bu göstergeyi incelemek üzere yola çıkmış dil bilgisi araştırmacıları da belli sınıflandırmalarla bütün bu anlam ve görev ilişkilerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Belli bir çıkış noktası ile tarihi bir süreç içinde varlığını sürdürmüş “ki’li birleşik cümle” de bu sınıflandırmalarda her zaman yerini almıştır.

Türkçe cümle yapısı, bu dil üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında ve monografik çalışmalarda ele alınmıştır. Bunlar söz dizimsel yapıyı hem bir bütün olarak, hem de onu oluşturan unsurların yapısı bakımından ele almışlardır. Birleşik cümle yapısı, kuruluşu ve sınıflandırılması konusu ise, Türk dil bilgisi araştırmacılarını hayli meşgul etmiş, aslında bu yapıların tespiti, adlandırılması ve tasnifi konusunda bir görüş birliği de oluşmamıştır. Ancak ortak olan bir konu varsa o da “ki” bağlacıyla birbirine bağlanan iki yargının hemen hemen bütün dil bilgisi çalışmalarında "birleşik cümle" olarak adlandırıldığıdır.

Bu cümle türünün Türkçedeki yapısı ve gelişmesi üzerine farklı dönemleri ele alan çeşitli makaleler yayımlanmıştır. Ancak bu cümle türünün çağdaş Türkiye Türkçesi metinlerindeki durumu üzerine monografik bir inceleme yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızla bu alanda bir adım atmaya niyet ettik ve 20. yüzyılda üretilen Türkçe metinlerin verilerine dayanarak ki’li birleşik cümlenin dizim, işleyiş ve anlam özelliklerini tespit etmeye, değerlendirmeye çalıştık.

Burada, çalışmam boyunca beni hep destekleyen sevgili anne ve babama; tezimi oluştururken yol gösteren hocam Prof. Dr. Hayati DEVELİ’ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Ece ÇOHADAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
KISALTMALAR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
CÜMLE	2
Türk Gramerciliğinde Cümle Tasnifi	5
BİRLEŞİK CÜMLE	14
Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Ki’li Birleşik Cümle	18
Ki’li Birleşik Cümlenin Farsçadaki Durumu.....	29
Modern Türk Dil Bilgisinde Ki’li Birleşik Cümle	32
Ki Bağlacının Fonksiyonları.....	36
1. Görevleri Yönünden	36
1.1. İsim Unsurunu Ana Cümleye Bağlar.....	36
1. 1.1:Özneyi açıklar	36
1.1.2. Nesneyi açıklar	36
1.1.3. Yer tamlayıcısını açıklar	36
1.1.4. Zarf tümlecini açıklar.....	36
1.1.5. Tamlayanı tamlanana bağlar	36
1.2. İsim Unsurunu Niteleyici Görevli Yan Cümleyle Ana Cümleye Bağlar.....	37
1.2.1:Özneyi niteler	37
1.2. 2:Nesneyi niteler.	37
1.2.3:Yer tamlayıcısını niteler.....	37
1.2.4:Zarf tümlecini niteler.	37
1.3. Yan Cümleyi Niteleme İlgisiyle Ana Cümleye Bağlar.....	37
1.3.1 Temel cümlenin isim soylu yüklemine niteleme ilgisiyle	37

1.3.2.Temel cümle öznesini niteleme ilgisiyle.....	38
1.3.3.Temel cümle nesnesini niteleme ilgisiyle.....	38
1.3.4.Temel cümle yer tamlayıcısını niteleme ilgisiyle.....	38
1.3.5.Temel cümle zarf tümlecini niteleme ilgisiyle.....	38
1.4. Yan Cümleleri Çeşitli Görev İlgileriyle Ana Cümleye Bağlar	38
1.4.1:Özne ilgisiyle	38
1.4.2.Temel cümlenin isim soylu yüklemine açıklama ilgisiyle	38
1.4.3:Nesne ilgisiyle	39
1.4.4.Yer tamlayıcısı ilgisiyle	39
1.4.5:Zarf tümleci ilgisiyle	39
2. Anlam İlgileri Yönünden	39
2.1. Neden- sonuç ilgisi kurar.....	39
2.2. Amaç ilgisi kurar.....	39
2.3. Anlamı vurgulayıcı ara cümle kurar.....	39
Metod ve Taranan Kaynaklar	40
İNCELEME	41
1. Yardımcı Cümlenin Yerine Göre Ki'li Birleşik Cümleler	42
1.1. Temel Cümlenin Başta Bulunduğu Cümleler	42
1.2. Yan Cümlenin Başta Bulunduğu Cümleler.....	43
1.2.1. Ki'nin Kuvvetlendirme veya Vurgulama Fonksiyonu Kazanması.....	44
1.2.1.1. +dır ki :	44
1.2.1.1. -miş olacak ki :.....	46
1.2.2. "Ki" Bağlacının Sıralama İşleviyle Kullanılması	46
1.2.3. Diğer Yapılar :	47
2. Yardımcı Cümlenin Cümledeki Görevine Göre Ki'li Birleşik Cümleler	48
2.1. Özne Yardımcı Cümleli Temel Cümleler	48
2.2. Nesne Yardımcı Cümleli Temel Cümleler	49
2.2.1. Temel Cümleye Olduğu Gibi Katılan Nesne Yardımcı Cümleler	50

2.2.2. Temel Cümleye Doğrudan Katılmayan Nesne Yardımcı Cümleleri	51
2.2.3. Nesne Yardımcı Cümlelerde ki Bağlacının Kuvvetlendirme Fonksiyonu	53
2.2.3.1. Kesin hüküm bildirme anlamı verenler:	53
2.2.3.2. İhtimal anlamı verenler:	55
2.2.4. Temel Cümlede Zamir İle Temsil Olunma	56
2.2.5. Ana Cümle Yüklemi <i>bak-</i> Fiili İle Kurulanlar	57
2.3. Yer Tamlayıcı Görevindeki Yardımcı Cümleler	59
2.4. Zarf Yardımcı Cümleleri	60
2.4.1. Zaman Zarfı Bildiren Yardımcı Cümleler	61
2.4.2. Hal Zarfı Yardımcı Cümleler	61
2.4.2.1. Temel cümlenin söz diziminde yüklem ismini niteleyen yardımcı cümleler:	63
2.4.2.2. Temel cümlenin söz diziminde yüklem ismini zarf olarak etkileyen yardımcı cümleler	63
2.4.2.3. Temel cümlenin söz diziminde fiil soylu yüklemi zarf olarak etkileyen yardımcı cümleler:	65
2.4.2.4. Temel cümlenin söz diziminde zarf görevli sözcüğü kuvvetlendiren yardımcı cümleler:	69
2.4.2.5. Temel cümlenin söz diziminde sıfatın zarfı olan yardımcı cümleler:	71
3. Yardımcı Cümlelerin İşlevine Göre Kî'li Birleşik Cümleler	74
3.1. Yardımcı Cümlelerin Açıklama İşlevi	74
3.1.1. Özne Unsurunu Açıklayan Yardımcı Cümleler	74
3.1. Yüklem İsmi Açıklayan Yardımcı Cümleler	75
3.2. Yardımcı Cümlelerin Niteleme İşlevi	77
3.2.1. Temel Cümlenin Öznesini Niteleme	77
3.2.4. Temel Cümlenin Özne Grubunun Tamlananını Niteleme	78
3.2.3. Temel Cümlenin Dolaylı Tümlecini Niteleme	79
3.2.4. Temel Cümlenin Nesnesini Niteleme	79
4. Yardımcı Cümlenin Anlamına Göre Kî'li Birleşik Cümleler	79
4.1. Sebep Cümleleri	79

4.2. Amaç Bildiren Cümleler.....	80
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	84

KISALTMALAR

22. HE. AG: Halide Edip ADIVAR, *Ateşten Gömlek*, İstanbul 1922
22. RN. Ç: Reşat Nuri GÜNTEKİN, *Çalılıkusu*, İstanbul 1922
30. PS. DHK: Peyami SAFA, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, İstanbul 1930
32. Y. YK: Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Yaban*, İstanbul 1932
37. YK. BS: Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Bir Sürgün*, İstanbul 1937
41. AŞ. FB: Abdülhak Şinasi HİSAR, *Fehim Bey ve Biz*, İstanbul 1941
48. SA. MPİ: Semiha AYVERDİ, *Mesih Paşa İmamı*, İstanbul 1948
50. RH. N: Refik Halid KARAY, *Nilgün*, İstanbul 1950
51. PS. Y: Peyami SAFA, *Yalnızız*, İstanbul 1951
53. YK. P: Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Panorama*, İstanbul 1953
59. YA. AA: Yusuf ATILGAN, *Aylak Adam*, İstanbul 1959
64. TB. KA: Tarık BUĞRA, *Küçük Ağa*, İstanbul 1964
65. KT. YS: Kemal TAHİR, *Yorgun Savaşçı*, Ankara 1964
71. OA. T: Oğuz ATAY, *Tutunamayanlar*, İstanbul 1971
73. Aİ. BU: Atilla İLHAN, *Bıçağın Ucu*, İstanbul 1973
73. AA. ÖY: Adalet AĞAOĞLU, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul 1973
74. YK. DÇC: Yaşar KEMAL, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, İstanbul 1974
74. F. K: Firuzan, *Kırkyedililer*, İstanbul 1974
78. DC. YS: Demirtaş CEYHUN, *Yağmur Sıcağı*, İstanbul 1978
90. OP. KK: Orhan PAMUK, *Kara Kitap*, İstanbul 1990
95. NG. B: Nedim GÜRSEL, *Boğazkesen*, İstanbul 1995
96. SÇ. KDY: Sevinç ÇOKUM, *Karanlığa Direnen Yıldız*, İstanbul 1996

Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayati Develi
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Eylül 2008

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE Kİ'LI BİRLEŞİK CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ece Çohadar

Bu çalışmamızın konusu 1922 – 1996 yılları arasında yayımlanmış ve her biri yaklaşık beş yıllık bir zaman aralığını temsil etmek üzere seçilmiş yirmi iki Türk romanından oluşturulmuş bir metinlerde tespit edilen ki'li birleşik cümlelerin yapısının hangi görev ve anlam ilgileriyle kullanılmış olduğunu araştırmak üzerinedir. Tezimizin esas konusunu oluşturan ana bölüme geçmeden önce, dilimizin ana malzemesi olan kelimelerin sistemli bir şekilde bir araya gelerek oluşturdukları cümle, tüm özellikleri ile kavranmaya, anlatılmaya çalışılmıştır. Türk dil bilgisi üzerine yazılmış kitaplardan, dil bilgisi uzmanlarının görüşlerinden, tanımlamalarından faydalanılmış, Türk gramercilerinin cümle tasnifleri incelenmiş ve bu tasniflerdeki benzer ve farklı yönler ortaya konmuştur. Ki'li birleşik cümlelerin dahil olduğu birleşik cümle yapısı irdelenmiş, birleşik cümlelerin gramerciler tarafından nasıl bir tanımlamaya ve tasnife tabi tutulduğu tespit edilmiş, bu cümle yapısının tarihi süreci kavranmaya çalışılmıştır.

Uygurlar döneminde tercüme faaliyetleri dolayısıyla dile yerleşmiş bu yapının sırayla; Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Osmanlı ve Fars dillerindeki kullanımları, görev ve anlam özellikleri incelenmiştir. Bu cümle yapısının tarihi seyri 8. Yüzyıldan alınıp, 19. Yüzyıla kadar getirilmiştir. Bu şekilde tezimizin ana zemini oluşturulduktan sonra, modern Türk gramerinin ki'li birleşik cümleyi değerlendirme biçimleri ele alınmış, bunlar da kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buradan hareketle 20.yüzyıl Türk romanlarındaki ki'li birleşik cümleler toplanarak, bir veri tabanı oluşturulmuş; cümleler daha önce yapılmış tasnifler, görev ve anlam değerlendirmeleri ışığında belli bölümlere ayrılmıştır. Tespit edilen cümlelerin yüzyıllar içerisindeki kullanım özellikleriyle paralellikler kurulmuş, yanı sıra farklılıklar da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler : Söz dizimi, Türkiye Türkçesi, Birleşik cümle, ki'li birleşik cümle

University : Istanbul Kultur University
Institute : Institute of Social Science
Department : Turkish Language and Literature
Programme : Turkish Language and Literature
Supervisor : Prof. Dr. Hayati Develi
Degree Awarded and Date : MA – September 2008

ABSTRACT

A Study on Complex sentences built with "ki" in Turkish

Ece Çohadar

The subject of this study is on searching in which function and meaning compound sentence structure with “ki” was used in Turkish novels between 1922-1996 determined by us. Before starting the principal part forming the main topic of our thesis, a sentence that words which are the main materials constitute by coming together systematically has been tried to explain and comprehend with its all features. It has been utilized from the books written on Turkish grammar, the view of the linguists, definitions and sentence classifications by Turkish grammarians have been studied and the similar and different aspects in these classifications have been introduced. Compound sentence structure that compound sentence with “ki” was included in has been considered (questioned) and what sort of description and classification a compound sentence was put through by grammarians has been determined and the historical process of this sentence structure has been tried to understand.

The usage, function and meaning characteristics successively in Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Ottoman and Farsi (Persian) languages of this structure that got into the language through the translation functions in Uyghur period have been studied. The historic progress of this sentence structure was taken from the 8th century and brought up to the 19th century. After forming the basic ground of our thesis in that way, the ways Turkish grammar evaluated compound sentence with “ki” has been discussed and subjected to a classification in themselves. From this point, a data base has been constituted collecting compound sentences with “ki” in 20th century Turkish novels ; the sentences have been separated into specific sections in the light of the evaluations of function and meaning and classifications that were done before. Parallelism has been established with the use features through centuries of sentence determined. In addition, the differences have been tried to introduced.

Key words : Syntax, Turkish syntax, "ki" particle.

GİRİŞ

CÜMLE

Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile ifade edilir. Cümle, dilin en küçük anlatım birimidir. Kelime manasından da anlaşılacağı üzere bir bütünlük üzerine kurulmuş olan yapıdır. Cümle kelimesinin anlamı TDK Türkçe Sözlük'te (Ankara, 2005); 1.Bütün, hep. 2. Fiil, fail [özne] veya mef'ul [nesne]den meydana gelen manalı söz. 3. Sistem. olarak verilmiştir. Bu tanımdan anlaşılıyor ki, cümlenin temelinde kendi kendine yetme, bir bütünlük, bir sistem olgusu yatıyor. Dil bilgisi kitaplarındaki cümle tanımları incelendiğinde bu tanımların birbirinden çok da farklı olmadığı ve her tanımda cümlenin *bir yargı üzerine konumlandırılmasından* bahsedildiği görülür.

Muharrem Ergin'e göre cümle, "bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubu" olup, cümlenin temel fonksiyonu hüküm bildirmektir; bu yüzden cümle en geniş, en tam kelime grubudur.¹

Tahsin Banguoğlu cümleyi "konuşan kimsenin kafasındaki bir düşünceyi bütünüyle dinleyene aktarma yeterliğinde bir söyleyiş birliği olup bu sebeple genişletilmiş, daha başka üyeler almış bir yargı öbeği" şeklinde tanımlanmıştır.² Bu tarifte dikkati çeken nokta cümlenin yeterliğini sağlayabilmesi için genişletilmiş olması ve daha başka ögelere açık bir pozisyonda olmasıdır. Cümlenin her bir bileşeni onun tamlığını sağlayan bir yardımcı öğedir. Bununla beraber bu tamlığın, yeterliğin merkezi yüklemidir.

Kaya Bilgegil, "cümleyi bir hüküm ifade eden söz" diye tanımlamanın yetersiz olduğu kanaatinde. Bilgegil, cümleyi "iki unsur arasındaki olumlu (sübuti) veya olumsuz (selbi) ilgiyi, sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak, haber veya dilek yoluyla ifade eden kelimeler dizisi" şeklinde tanımlar.³

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 398

² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.523

³ Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 12

Leyla Karahan'a göre ise cümle, bir düşünceyi, bir duyguyu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisidir.⁴

A. Cevat Emre'ye göre cümle, bir istemin anlatılışı şeklinde gerçekleşir. İstem ise en az iki kavramın (terimin) yan yana söylenmesi ya da yazılması ile olur. Bu kavramlar ise kendisinden konuşulan (bahsolunan) ve konuşulananın ne olduğu, ne yaptığı kavramlarıdır.⁵

Zikri Turan, cümle hakkında, kısaca bir mananın, bir fiile, bir şahsa, bir zamana, şekle, temenniye bağlı olarak ve maksada uygun şekilde, bir hüküm halinde ifade edilmesidir, der.⁶

Semahat Yüksel, cümleyi birden fazla kelime veya takımın yatay ilişkilerinin bir bitmiş fiil biçiminin değerliğine ve istemine bağlı olması şeklinde tanımlamaktadır.⁷

Metin Kararörs cümle tanımını şöyle yapar: Hüküm ya da yargı, bir cümlenin dildeki görevi bakımından lüzumlu hatta mecburi olarak görülmekte ve cümlenin tarifleri umumiyetle ona dayandırılmaktadır.⁸

Tüm tanımlarda, üzerinde durulan yargının, yüklem üzerine kurulduğudur. Bu durumda tek kelimelik bir yargı da cümle değeri taşımaktadır. Bu cümlelerin anlamları, metin içinde önceki ve sonraki cümlelerin yardımıyla tanımlanmaktadır.⁹ Metin içinde geçen bazı cümleler karşılıklı konuşmalarda kullanılan soru ve cevap cümleleri aslında biçimce tek kelimelik görünmesine rağmen anlamca zihnimizde tam bir yargı değerindedir.

Çok iyi yüzüyorsun.

Biliyorum. (Ben çok iyi yüzüyorum.)

Kardeşin nerede?

Odasında. (Kardeşim odasındadır.)

Siparişleri verdin mi?

⁴ Leyla Karahan, *Türkçede Söz dizimi*, s. 9

⁵ A. Cevat Emre, *Türkçede Cümle*, TDAY, 1954, s. 112

⁶ Yrd. Doç.Dr. Zikri Turan, "Cümlenin Yapısı İle İlişkilendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine", *Türklük Bilim Araştırmaları*, 8. Sayı. Sivas,1999

⁷ Semahat Yüksel, *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, s. 117

⁸ Metin Karaörs, "Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metodları Birliği",s. 28

⁹ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.10

Evet. (Siparişleri verdim.)

Dilimizde anlatımlarda geçen sözcüklerin yeri de çok önemlidir. Bir sözcük, başka bir sözcükten önce veya sonra kullanılırsa, sözcüğün değeri, anlatımın zihnimizdeki çağrışımı değişir. Mesela, *tembel öğrenci* denildiği zaman anlatım bir kelime grubu olarak sıfat tamlaması değeri taşımaktadır. Kelimelerin yerini değiştirip, *öğrenci tembel* dediğimiz zaman kelime grubuna bir yargı değeri katmış olmaktadır. Günlük dilde bu yargı değerini vurgularla sağlamak da mümkün olmaktadır. *Tembel, öğrenci* dediğimizde devrik cümle mantığında, vurgu yoluyla sifata yargı değeri katarak yetkin anlatımı sağlamış oluruz.

Cümle konusuna girerken en başta, cümlenin tarifini “*duygular, düşünceler, olaylar ve durumları karşılayan dil birlikleri*” şeklinde yapmıştık. Bundan da anlaşılıyor ki anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlenin yeterli olmadığı durumlar da vardır. Bu durumda cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulur. Bu birlikler, yani çok boyutlu bir anlatım biçimi için yan yana gelen cümleler, bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilgileriyle birbirlerine bağlanırlar. Bunlar bazen özne, nesne vb. kimi unsurları ortak, yan yana dizilmiş bağımsız yargı öbekleri şeklinde dururlar. Bunları yazıda virgül veya noktalı virgülle; konuşmada durak ile birbirine bağlayabildiğimiz gibi, ama, lakin, fakat, bununla birlikte, oysa gibi edatlarla da bağlayabiliriz.

Kitaplarını topladı, çantasına yerleştirdi.

Gözleri alevlenmiş(ti), boyu birdenbire dev kadar büyümüştü.

Salih, demirci Hamdi Ustanın yanında, Niko da terzi Yani'nin yanında çalışıyordu.

Ne konuştuklarını duyamıyordum ama yüzlerinde hüznü bir şeyler vardı.

Kimi zaman da bu cümlelerden biri bağımsız yargı öbeği şeklinde olmayıp fiilimsi grupları şeklinde, asıl anlatılmak isteneni ifade eden yargıya katılabilir.

Konuyu anlamadığımız için cevap veremedik.

Bütün bu durumların tespitinde, sınıflandırılmasında ve adlandırılmasında dilbilimciler arasında farklı yaklaşımlar vardır.

Türk Gramerciliğinde Cümle Tasnifi

Dilin öz varlığı kelimelerdir. Fakat anlatımın, düşünceyi, iletmenin, yargıya varmanın koşulu da kelimelerin yerli yerince kullanılıp, belli bir bütünlük, kurallar silsilesi halinde bütün, cümle halinde sunulmasıdır. Çok boyutlu bir anlatım biçimi için çeşitli anlamlarda ve çeşitli biçim öğeleriyle bir araya gelen cümleler için belli bir tasnif de zorunlu olmaktadır. Biz de tezimizin konusunun içinde yer aldığı Türk gramerinde cümle tasnifini çeşitli kaynaklara başvurarak yapmaya çalıştık.

Jean Deny cümleyi yapılarına göre sınıflandırırken şöyle bir tasnif yapmıştır.¹⁰

A.Bağımsız cümle öbekleri

B.Uyruk cümleleri

B.1.Bağlaç alması zaruri olmayan uyruk cümleleri (birbirine karşılıklı bağlı olan şart cümleleri

B.1.A.Gerçek olan şart cümleleri

B.1.B.Gerçek olmayan şart cümleleri

Hususi Haller

1. Sorgulu bir başlamı olan şart cümlecikleri
2. Şahıssız bir sonlamı olan bağlaşik şart cümlecikleri
3. Manaca kendilerine uymaz bir sonlamı olan bağlaşik şart cümlecikleri
1. Bir edatla kelam içine alınan uyruk cümleler
 - a. Asli cümlenin faili olarak
 - b. Asli cümlenin mefulü olarak
 - c. Bağlamlı cümle halinde sıfat olarak

Tahsin Banguoğlu, cümle konusuna girerken pek çok kavrama açıklık getirir. “Kelimelerin sözü geliştirmek üzere öbeklenip, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirdiğini, tek kavramdan anlatmaya doğru gittiklerini ifade eder ve bunları “kelime öbekleri” şeklinde adlandırır. Kelime öbeklerinin bazen ayrı, bazen de aynı kelimeler olarak birbirini belirtmek üzere yaklaşmaları belirtme öbeklerini meydana getirir. “Kuşun kanadı”, “doğru yol”, birer belirtme öbeğidir. Belirtme öbekleri bir yargı değeri taşımadıklarından tek başlarına bir anlatma

¹⁰ Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, s.773-820

sayılmazlar. Kelimelerin bir araya geliş biçimlerinde bir yargı anlamı taşıma, tam bir düşünce, dilek veya duyguyu anlatma ifadesi varsa bu da “yargı öbeği” adını alır.”¹¹

Banguoğlu’na göre “dilimizde kelimeler, bir yargı ifade etmek üzere de öbeksizdir. Hatta hiç öbeksizmeden tek bir kelime bile bazen bir söyleyiş dolayısıyla bir yargı olabilir. Fakat maksadımızı doğru ifade edebilmek için birkaç kelimeyi aralarında ilgi kurarak bir yargı öbeği halinde bir araya getirmemiz gerekir. Yargı öbeklerinin belirtme öbeklerinden farkı sadece kavramları değil; istenen, duyulan ve düşünüleni anlatmalarındadır.”¹²

Buradan yola çıkarak Banguoğlu; yargıyı, “bir yargı öbeği halindeki anlatış” olarak tanımlar ve yargı –yarım yargı kavramlarına açıklık getirir. Ona göre “her yargı en azından iki kavramı karşılar. 1. Yargının yüklediği kılış, oluş, ve vasfı, 2. Kılan, olan, vasıflanan kişi veya şeyi. Yargının yüklediği, *yüklem* (predicat) adını alır. Bu ya bir fiil veya cevher fiil ekleri, ya da bir yardımcı fiil almış isim olur. Yargının yüklediğini alan kişi veya şey ise *kimse* adını alır. Buna da *yükalan* (porteur) denir. ¹³ Banguoğlu, bir yargı öbeğinde yüklem çekimli bir fiil olabileceği gibi, *yatık bir fiil* de olabileceğini ifade eder. Yatık fiilleri, *bitmemiş fiiller* olarak adlandırır ve bunları ad-fiil yargısı (proposition substantive), sıfat-fiil yargısı (proposition adjective), zarf-fiil yargısı (proposition adverbiale) şeklinde üçe ayırır. “Bitmemiş fiil yargıları, tek başlarına bir yargı ifade etmezler, fakat bir yargı öbeği içinde yer alarak tam yargı niteliğini kazanırlar. Bunlara da *yarım yargı* (quasi-proposition) denir. Yarım yargılar geniş ölçüde karmaşık cümle kuruluşuna yararlar. Dilimizde *şart* ve *tutmaca* anlamı taşıdıkları ölçüde *şart* kipi ve onun bileşikleri de yarım yargı meydana getirirler. Cevher fiilinin *şart* kipi ekleri ile kurulmuş isim yargılarını da yarım yargılara dahil etmek mümkündür. Banguoğlu, kullanışta her zaman temel bir yargıya bağlı kaldıkları için yarım yargılara *bağlı yargılar* (proposition dependante), başlı başına bir anlatış meydana getiren yargılara ise *başına yargılar* (proposition independante) adını verir.”¹⁴

Banguoğlu, bu ayırıcı tanımlardan hareketle, cümleyi “kendi kendine yeten bir yargı” ¹⁵ şeklinde ifade eder. Cümlenin temelinde bağlantısız bir yargıya dayanma özelliği yatar. Bir kelime öbeğinde geçerli olan yüklem (predicat) ve yükalan

¹¹ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, §416

¹² Tahsin Banguoğlu, *a.y.*

¹³ Tahsin Banguoğlu *a. g. e.*, §.434

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, §.435

¹⁵ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, §.436

kavramlarını cümle için de geçerli kılmak gerekir. Dolayısıyla cümlenin tarifi ile yargının tarifini birbirinden ayıramayız.

Banguoğlu'nda iki türlü cümleyle karşılaşırız. Basit cümle ve birleşik cümle. Basit cümle, bir tek yargıdan ibaret ve tek bir yüklemi olan cümledir. birleşik cümle ise birden fazla yargıdan meydana gelen söyleyiş topluluğudur. Banguoğlu'nun yargı sayısına göre cümle sınıflandırması aşağıda gösterildiği gibidir:

A. Basit cümle

B. Birleşik cümle

1. Tümlene birleşik cümle

a. Şart cümlesi(olağan şart cümlesi ve olmayası şart cümlesi)

b. İlinti zamiri cümlesi(ki ilinti zamiri cümlesi, hani ilinti cümlesi)

c. Bağlam cümlesi

c.1.Yan yana bağlam cümlesi(ulama cümlesi, ayırtlama cümlesi, karşıtlama cümlesi, almaşma cümlesi, üsteleme cümlesi, açıklama cümlesi

c.2. Alt alta bağlam cümlesi (salt bağlam cümlesi, yer verme cümlesi, sebep cümlesi, sonuç cümlesi, amaç cümlesi, şart bağlam cümlesi,

2. Karmaşık birleşik cümle

2.a. Adfiil cümlesi(adfiil kimse cümlesi, adfiil yüklem cümlesi, adfiil nesne cümlesi, adfiil isimleme cümlesi, adfiil belirtme cümlesi,

2.b Sıfatfiil cümlesi(sıfatsı sıfat fiil cümlesi, zamirli sıfatfiil cümlesi, adfiilli sıfatfiil cümlesi

2.c Zarffiil cümlesi

2.c.1.Yan yana zarffiil cümlesi (ulama cümlesi, karşıtlama cümlesi, üsteleme cümlesi)

2.c.2. Alt alta zarffiil cümlesi (hal cümlesi, zaman cümlesi, karşılaştırma cümlesi, sebep cümlesi, sonuç cümlesi, amaç cümlesi, şart cümlesi

Muharrem Ergin ise Türkçenin cümle kuruluşunu ayrıntıya girmeden anlatmış; basit cümleleri tek predikatlı (yüklemlı) müstakil cümleler, birleşik cümleleri ise bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden

meydana gelen cümleler olarak tarif etmiştir.¹⁶ Ergin'in cümle sınıflandırması şu şekilde gösterilebilir:

1. Basit cümle
2. Bileşik cümle
 - a. Şartlı bileşik cümle,
 - b. Ki'li bileşik cümle
 - c. İç içe bileşik cümle

M. Kaya Bilgegil'de ise cümle tasnifi şöyledir¹⁷:

1. Basit Cümle
2. Bileşik cümle
 - a. Şartlı Bileşik cümle
 - b. Bağlaçlı bileşik cümle
 - c. Ki'li bileşik cümle
 - d. Ara cümlecikli bileşik cümle

Vecihe Hatipoğlu, Türkçede anlatımın iki türlü olduğunu belirterek, bunları yargısız anlatımlar ve yargılı anlatımlar olarak ikiye ayırır. Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımların başlıca yardımcılarıdır. Yargı yüklemle belirtilir. Hatipoğlu birleşik cümleleri yan cümlelerin yapısına göre sınıflandırmıştır.¹⁸ Onun yargı sayısına göre cümle sınıflandırması şu şekilde gösterilebilir:

1. Yalın tümce
2. Birleşik tümce
 - 2.1. Bağlaçlı yan tümce
 - 2.2. Dilekli yan tümce
 - 2.3. Koşullu yan tümce
 - 2.4. İlgeçli yan tümce
 - 2.5. Olumsuzluk koşacıyla yan tümce
 - 2.6. Sorulu yan tümce
 - 2.7. İkilemeli yan tümce
 - 2.8. Kalıplaşmış yan tümce

¹⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil bilgisi*, s.401- 407

¹⁷ M.Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 73,97

¹⁸ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Söz Dizimi*, s. 143- 181

3. Ara tümce
4. İ tümce ve tümcenin ad oluŐu
5. Girişik tümce
6. Sıralı tümce
- 6.1. Bağımlı sıralı tümce
- 6.2. Bağımsız sıralı tümce
7. Devrik tümce
8. Kesik tümce

NeŐe Atabay, Sevgi zel, Ayfer am, Türkiye Türkçesinde tümcelerin yapısal açıdan değişik özellikler gösterdiklerini belirtirler. Türkçede bir ya da birden çok yargı aynı tümce içinde verilebilir. Böylece tümceler taşıdıkları yargılara göre birtakım türlere ayrılırlar. Onların yargı sayısına göre cümle sınıflandırmaları Őyledir:¹⁹

1. Yalın tümce
2. Bileşik tümce
- 2.1. Dilek ve koşul bildiren yan tümceler
- 2.2. Temel tümceye ki bağlacıyla bağlanan yan tümceler
- 2.3. Soru ekiyle temel tümceye bağlanan yan tümceler
- 2.4. İlgeli yan tümce
- 2.5. Değil olumsuzluk koşacıyla temel tümceye bağlanan yan tümceler
3. Girişik tümce
4. Ara tümce
5. Sıralı tümce
- 5.1. Bağımlı sıralı tümce
- 5.2. Bağımsız sıralı tümce

¹⁹ NeŐe Atabay, Sevgi zel, Ayfer am, *Türkiye Türkçesinin Söz dizimi*, s. 67- 119

Leyla Karahan'a göre cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlenin yeterli olmadığı durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulur. Karahan bu birliklerini şöyle tasnif eder:²⁰

Cümlelerin bağlanma şekillerini;

1. Bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler
 - a. Ki bağlama edatı ile bağlanan cümleler
 - b. Ve bağlama edatı ile bağlanan cümleler
 - c. Diğer bazı bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler
2. Ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler
3. Ortak kip/ şahıs ekleriyle bağlanan cümleler
4. Anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler

Haydar Ediskun'da cümle tasnifi; şu şekildedir:²¹

A.Yapılarına göre

1. Basit cümle
2. Bileşik cümle
 - 2.1.Girişik birleşik cümle
 - 2.2. Şart-bileşik cümle

B.Biçimlerine Göre

1. Sıralı cümle
2. Bağlı cümle

İ. Delice'ye göre cümle bünyesinde barındırdığı unsurların taşıdığı özelliklerine göre basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bir cümle bünyesinde isim veya isme dayalı kelime öbeklerini barındırıyor ve bu şekliyle bir yüklem etrafında dizge oluşturuyorsa basittir. Bir cümle bünyesinde fiil veya fiile dayalı kelime öbeklerini ve özne, nesne, tümleç görevlerinde başka bir cümleyi yani iç cümleyi içeriyorsa birleşiktir. Delice'nin yargı bakımından cümle tasnifi şu şekildedir:²²

²⁰ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s. 85-107

²¹ Haydar Ediskun, *Türk Dil Bilgisi*, s. 370-387

²² İbrahim Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, s. 162- 168

A.Yapılışlarına göre

- a. Basit cümle
- b. Bileşik cümle

1.Girişik bileşik cümle

- 1.a Yan cümlesi isim-fiillerden oluşan,
- 1.b Yan cümlesi sıfat-fiillerden oluşan,
- 1.c Yan cümlesi zarf-fiillerden oluşan
- 1.d Yan cümlesi şart-fiillerden oluşan.

2. İç içe bileşik,

3.Karmaşık bileşik cümle

B.Kullanımlarına göre

- a. Sıralı
- b. Bağlı cümleler

Tahir Nejat Gencan' da cümle tasnifi şöyledir:²³

A.Yapılarına göre

1. Yalınç tümce,
2. Bağımsız önermelerden oluşmuş birleşik tümce
 - a. Sıra önerme
 - b. Bağlı önerme
 1. Biçimce bağlı önermeler
 2. Anlamca bağlı önermeler
 3. Ki ile bağlanan önermeler

B.Yan Önermelerin Niteliğine Göre Bileşik tümceler:

1. Ad eylemlerle kurulan önermeler,
2. Ortaçlarla kurulan önermeler,
3. Belirtme ortaçlarıyla kurulan önermeler,
4. Bağlama ulacıyla kurulan önermeler,
5. Durum ulaçlarıyla kurulan önermeler,
6. Nedenlik ulacıyla kurulan önermeler,

²³ Tahir Nejat Gencan, *Dil Bilgisi*, s. 146-162

7. Koşul önermesi

Semahat Yüksel cümle olabilmek için temel koşulun bir iş, oluş, kılış olduğunu bildirerek önerme yapması olduğunu ifade ettikten sonra önermeleri:

- a. Bağımsız önerme
- b. Bağımlı önerme olarak ikiye ayırmıştır.

Bağımsız önermeyi bitmiş fiil biçimlerinin kendi başına bağımsız olarak iş, kılış, oluş, durum bildirme işlevi olarak izah eder, bağımlı önermeyi de hem bitmiş hem de bitmemiş fiil biçimlerinin meydana getirdiklerini ortaya koyar. Yüksel'e göre bağımlı önermenin özellikleri şunlardır:

- a. Bitmiş fiil biçimlerinin bağımsız bir bitmiş fiile bağlı olarak iş, oluş, kılış, durum bildirme işlevi

Bilseydim sana söylemezdim.

Gelseniz sevinirim.

- b. Bitmemiş fiil biçimlerinin bağımsız bir bitmiş fiile bağlı olarak iş, oluş, kılış, durum bildirme işlevi

Bildiklerimi sana söylemezdim.

Gelmenize sevinirim.

Yüksel, cümle tiplerini ikiye ayırır.

- a. Tek önermeli cümleler
- b. Çok önermeli cümleler

1. Bağımsız önerme yapan en az bir temel cümlenin bir diğer temel cümleye bağlaçlı veya bağlaçsız olarak eklenmesine göre

2. Temel cümleye bitmiş fiil içimli en az bir yan cümle eklenmesine göre

3. Temel cümleye bitmemiş fiil biçimli en az bir öbek eklenmesine göre

4. Temel cümleye en az birer tane olmak üzere hem yan cümle hem de öbek eklenmesine göre

Bahsi geçen cümle tiplerini de şu şekilde adlandırır:

- a. Sıralı cümle (tc+tc)
- b. Birleşik cümle(yc+tc)
- c. Girişik cümle(ö+tc)
- d. Karma cümle (ö+yc+tc)

Buna göre sıra cümle ve birleşik cümlelerde sadece bitmiş fiil biçimleri kullanılırken, girişik ve karma cümlelerde bitmiş fiil biçimleri yanında bitmemiş fiil biçimleri de devreye girer.²⁴

Bu sınıflandırma denemelerinin ortak noktalarından biri, tüm gramercilerin, öncelikle cümle, yargı kavramlarına açıklık getirmeleridir. Her sınıflandırmada cümlenin tanımı yapılmış ve yargı, hüküm bildirme vasfından bahsedilmiştir. Cümleler bildirdikleri, içlerinde barındırdıkları yargılar bakımından basit ve birleşik cümleler olarak ele alınmışlardır. Basit cümle genellikle, tek bir hüküm, yargı etrafında açıklanmaya çalışılmıştır. Birleşik cümle bahsinde ise hemen tüm gramerciler, bir asıl yargı bir de onu çeşitli görev ve anlam ilgileriyle destekleyen yan yargılardan bahsetmişlerdir. Birleşik cümleler de kendi alanlarında sınıflandırılırken, içlerinde bitmiş fiil yargılarını taşıyanlar, sıralı ve bağlı cümleler kapsamında, içlerinde bitmemiş fiil yargılarını taşıyanlar ise girişik cümle, karmaşık cümle kapsamında değerlendirilip yan cümlelerinin oluşumları bakımından ele alınmışlardır.

Grammer sınıflandırmalarında ayrılan noktalar ise, bazı tasniflerin fazla detaya girmeksizin yapılmış olması bazı tasniflerin de çok detaylı bir şekilde verilmiş olmasıdır. Ergin, Bilgegil ve Kükey'in tasniflerinde sınıflandırmada fazla detaya girilmediğini görüyoruz. Farklı bakış açısı ile izah edilmeye çalışılmış diğer bir nokta ise birleşik cümle bahsinde kimi zaman yapısına göre birleşik cümle kimi zaman kullanıma göre birleşik cümle kimi zaman da her ikisini de barındıran tasniflere yer verilmiş olmasıdır.

Bizim çalışmamızın konusunu teşkil eden “ki”li cümle yapıları bu tasniflerde genellikle “bileşik cümle” kapsamında yer almaktadır. Deny, Banguoğlu, Hatipoğlu, N. Atabay, S. Özel, A. Çam, S. Yüksel ki’li birleşik cümleleri; birleşik cümle bahsinde değerlendirirken; Ergin Kükey ve Bilgegil, ki’li birleşik cümleler diye ayrı bir bahis açmış; Karahan, Gencan, Ediskun ve Delice bağlı cümleler sınıfına dahil etmişlerdir. Biz, bu cümle tipini “birleşik cümle” isimlendirmesi ve sınıflandırması içinde değerlendireceğiz. Bunun için de öncelikle “birleşik cümle” kavramını ve Türkçe’de “ki”li birleşik cümle”nin tarihsel gelişmesini göz önüne koymak gerekmektedir.

²⁴ Semahat Yüksel, *a.g.e.* s .115

BİRLEŞİK CÜMLE

M. Nazif Şahinoğlu cümlelerin en ilkel şeklinin kelime-cümleler olduğunu, yapılan araştırmalarda da insanoğlunun önce kelime-cümleler, daha sonra da iki ögeli basit ve bağımsız cümleler ile düşüncesini ifade edebildiğini söyler. Şahinoğlu'na göre zamanla düşünce dünyasının genişlemesiyle bu cümleler ifade babında yeterli olmamış, insanoğlu cümleler arasında birtakım bağlar kurmuş ve bunların karşılığı birtakım kelimelerle uzun cümleler meydana getirmiştir. Bu da daha sonra dilbilimciler açısından bir araştırma alanı oluşturmuştur. M. Nazif Şahinoğlu ayrıca iki cümleden oluşan bir birleşik cümlelerin sadece iki basit cümlelerin toplamı olmadığını, bunun çok ötesinde farklı bir değer ifade ettiğini, ahenk ve anlam yönünden iki basit cümlelerin bir üst noktaya taşındığını ifade eder.²⁵ O halde araştırma konumuz olan “ki bağlaçlı cümlelere” bir de bu gözle bakmak, cümleleri sadece yan cümle temel cümle diye ayırmakla kalmayıp onları temsil ettikleri cümleleri bir üst noktaya taşıyıcı ahenk bağlaçsı olarak da değerlendirmek gerekir.

Türk grameri çalışmalarında birleşik cümle gramercilerimiz tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamaları incelediğimizde genellikle fikir birliğine varılmış olduğunu görürüz.

Deny,'e göre birleşik cümle, içerisinde birden fazla yargı bulunduran cümledir.²⁶

Banguoğlu, “birleşik cümleyi anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının bir araya gelmesiyle kurulmuş cümle şeklinde, ifade eder.²⁷

Ergin'e göre, birleşik cümle bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eden cümledir.²⁸

Hatipoğlu, birleşik tümceyi bir veya birkaç iç tümce, ara tümce, yan tümce ile bir temel tümceden kurulan tümce şeklinde tarif eder.²⁹

Karahan'a göre Türkçede cümleler arasında bağlantıyı sağlayan çok sayıda bağlama edatı vardır. Bu edatlar yardımıyla aralarında anlam ilişkisi olan iki veya

²⁵ M. Nazif Şahinoğlu, *Farsça Sarf ve Nahiv*, s. 544.

²⁶ Jean Deny, *a.g.e.*, s.773

²⁷ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.546-549

²⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.404- 405

²⁹ Vecihe Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.146-147

daha fazla cümleyi birbirine bağlama mümkündür. Edatların görevi, sıralama, karşılaştırma, benzetme, açıklama, sebep, sonuç, amaç, karşıtlık, eşitlik, beraberlik vb anlamlarla cümleleri birbirine bağlamak, aralarındaki ilişkiyi vurgulamak ve ilişkinin yönünü belirlemektir.³⁰

N. Atabay, S.Özel, A. Çam, Türkiye Türkçesinde yalın tümcenin yanı sıra birleşik tümcenin de çok yaygın olarak kullanıldığını ifade ettikten sonra dilimizde istenildiği zaman düşündüklerimizi yalın tümcelerle anlatabildiğimiz, ancak belleğimizdeki düşünce akışını kesmemek, düşündüklerimizi bir tek tümcede toplamak, anlatım güzelliği ve bütünlüğü sağlamak gibi nedenlerle birleşik tümceye gereksinim duyduğumuzu söylerler.³¹

Gencan, tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizimine birleşik tümce adını verir. Gencan'a göre önermelerin birleştirilmesi, yani tümcelerin önerme biçimine sokulması sözün kısalmasını, anlatıma kıvraklık ve türlü değerler kazandırılmasını sağlar.³²

Delice'ye göre iki veya daha fazla yargının bir cümle yapısı içinde yan cümle veya iç cümle şeklinde birleştirilmesi yoluyla oluşturulan cümle türüdür.³³

Bilindiği gibi cümleyi yapı bakımından ele alanlar, umumiyetle “basit” ve “birleşik” cümle olarak ikiye ayırmakta birleşmişlerdir. Fakat bazı gramercilerimiz bu tasniflere çok daha farklı gözle bakmamızı sağlayabilecek yeni bakış açıları üzerinde durmuşlardır.

Leyla Karahan “sınıflandırma meselesini ele almış, her sınıflandırmanın belirli bazı ölçülere dayandığını, farklı ölçülerden hareket edilirse, ortaya farklı sınıflandırmalar çıkabileceğini, bu nedenle esas alınan ölçülerin isabet derecesinin tartışılmasının cümleleri sınıflandırma probleminin çözümünde en uygun yol olduğunu söylemiştir. Karahan'a göre, cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılması konusundaki anlaşmazlık, daha çok basit ve birleşik ayrımında kendini gösterir. Çeşitli gramer kitaplarında yer alan cümle tanımları, araştırmacıların cümle kabullerinin farklı olmadığını, bu konuda fikir birliği içinde olduklarını

³⁰ Leyla Karahan, *a.g.e.*, s. 80

³¹ N. Atabay, S. Özel, A. Çam, *a.g.e.*, s.95- 101

³² T. Nejat Gencan, *a.g.e.*, s.153

³³ İbrahim Delice, *a.g.e.*, s. 163- 169

göstermektedir. Yargı kavramının cümlenin varlığı için gerekli olduğu konusunda araştırmacılar hem fikirdir. Ancak cümlenin yapı bakımından sınıflandırılması konusunda ortaya çıkan farklı değerlendirmeler ve bu değerlendirmelerin gerekçeleri, araştırmacıların “yapı” ve “yargı” kavramları üzerinde birleşemediklerini göstermektedir. Tek yargıdan ibaret yani tek yüklemi bulunan cümleler tüm araştırmacılar tarafından basit yapıly kabul edilmektedir. İçinde sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil bulunan cümleler, bazı araştırmacılar tarafından bu unsurların yargı bildirmediikleri gerekçesiyle basit cümle sınırları içine alınırken, aynı tip cümleler başka araştırmacılar tarafından bu unsurların yargılı, yarım yargılı, ya da yan yargılı oldukları gerekçesiyle birleşik cümle kategorisinde değerlendirilir.”³⁴

Karahan, bu değerlendirmeden yola çıkarak içinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümlelerin bazı araştırmacılar tarafından yargı bildiren ikincil cümleler olarak kabul edildiklerini ifade ettikten sonra bu sınıflandırmalarda esas farklılığın yapı ve yargı anlayışından kaynaklandığını ileri sürer. Kimi araştırmacılar içinde fiilimsi bulunan cümleleri basit kabul ederken, duygu ve düşüncelerin söz ve yazıdaki ifade şekilleri anlayışına dayanmakta, kimi araştırmacılar ise aynı cümleleri birleşik olarak kabul ederken bu tür cümlelerin söz ve yazıya yansımadan önce iki yargılı birimden meydana geldikleri varsayımından hareket etmektedirler.

Karahan yapı ve yargı kavramlarına da açıklık getirir. Ona göre: “Dilbiliminde cümlenin zihindeki yapısı, iç yapı, derin yapı; söz ve yazıdaki yapısı da dış yapı, yüzey veya yüzeysel yapı terimleriyle ifade edilmektedir. Söz ve yazıdaki her cümle zihinde teşekkül eden cümle veya cümlelerin aynen veya dönüşümler yoluyla yüzey yapıya, yani dış yapıya yansımış şeklidir. Dış yapı iç yapıdaki anlamın ifade edilmiş şeklidir. Zihinde ürettiğimiz ham maddenin, yani çekirdek cümlelerin şekli ve sayısı ne olursa olsun, bir dil için karakteristik olan ve onu başka dillerden ayıran bu ham maddenin söz ve yazıya yansıtılmış şeklidir. Bu sebeple, bir cümle yapı bakımından değerlendirilirken onun iç yapısı değil, dış yapısı, yani ifadedeki yapısı esas alınmalıdır. Cümle kavramı yargı kavramı ile eşdeğerdir. Cümle doğası gereği anlam bakımından başka cümlelerle bağlantılı da olsa yapı bakımından müstakildir. Bu müstakil yapı, bir yüklemden veya bir yüklem ile onu tamamlayan bir takım unsurlardan meydana gelir. Bu unsurlar şekil ve anlam bakımından yükleme bağlıdır.

³⁴ Leyla Karahan, “*Türkçede Birleşik Cümle Problemi*”, s. 36-39

Cümlede isim, sıfat, zarf görevi yapan bu unsurlar, doğrudan veya dolaylı olarak yüklemın anlamını tamamlayan unsurlar oldukları gibi şeklen kelime veya kelime grubu halinde isimden veya fiilden de yapılmış olabilirler. Kimi araştırmacılar bu çeşit cümleleri basit olarak değerlendirirken, kimilerinin de içinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümleleri birleşik olarak değerlendirmeleri, fiilimsileri yarım yargı veya yan yargı olarak kabul etmelerindedir. Karahan'a göre böyle bir değerlendirme her şeyden önce yargı kavramı ile çelişmektedir. Bir kelimedede yargı ya vardır ya yoktur.³⁵

Zikri Turan bu gramer sınıflandırmalarından hareketle yapılarına göre cümleleri basit ve birleşik diye adlandırmadaki açmazı dikkat çeker. “Yapı bakımından birleşik adlandırması yapıpı yapılamayacağını sorgulamaya çalışır. Turan'a göre yapı, yapısı gereği birden çok şekli bir tek şekle, başka manalarla, yargılarla ilişki kurabilecek şekilde serbest bırakıldığı takdirde muğlaklaşacak olan yapıyı/manayı onlardan ayırıp bir hükme, tek yargıya dönüştürmekle görevlidir. O halde birden fazla cümle birleşik hale getirilmeye çalışıldığında bu hangi yolla yapılmalıdır. Yapı başka cümlelerde kullanılmış dil unsurlarını bir araya getirdiğinde, o cümlelerdeki malzemeyi alır ve onlarla alakası kalmayan yeni ve tek bir cümle oluşturur. Bu cümlenin yüklemi tek olur. Bu yüklemın fiili bir tane, zaman ve şahıs ekleri birer tane olur. Yeni bir cümleyi oluşturan tertip içinde bir araya gelmiş olmaktadır.

Turan, birleşik kavramı etrafında cümleye ait bir yapıdan bahsetmenin mümkün olmadığını söyler. Yapı, tek bir teşekkül sistemini ifade ettiği için, malzemeyi artırmak ya da birleştirmek yapıyı artırmamaktadır. Bütün cümleleri tek bir yapı ile yaptığımız için, birleştireceğimiz birden fazla yapı yoktur. Bir mananın, kanaatin hüküm/yargı haline gelmesi demek, cümlede tasavvur edilebilecek diğer hükümleri ortadan kaldırmak demektir. Birden fazla cümlenin birden fazla hükmünü birleşik hale getirmeye çalıştığımızda, bu hükümlerden ya birinin ya da her ikisinin birden kalkıp yerlerine başka bir hükmün konulmasıyla sonuçlanacağı için hüküm/yargı yine tek olacaktır. Bu hüküm, kurulan yeni cümlelerin hükmüdür. Yüklemle ifade edilen bu hüküm, cümlenin yapısı yüklemle oluşturulduğuna göre, ikinci hüküm nerede ifade edilecektir. Bu sebeptendir ki gramer çalışmalarımızda ve

³⁵ Leyla Karahan, *a.g.e.* 37-38

kitaplarımızda yan cümlecik, yardımcı cümle, girişik birleşik cümle, yarı cümlecik, yan cümle, temel cümle gibi yarım yargı unsuruna dayandırma düşüncesinden doğan adlandırmalar görülmektedir. Turan'a göre bu düşünce ya fiilimsilerin yüklem olarak kabul görmesi ya da birden fazla yüklemün temsil ettiği ve aslında müstakil olan cümlenin birleşik kabul edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Her şeyden evvel, bir cümlenin yapısı söz konusu olduğunda "yarım yargı"yı ya da "birden fazla yargı"yı kabullenmek mümkün değildir."³⁶

Türkiye Türkçesinde ki'li birleşik cümle çeşitli dil bilgisi kitaplarında farklı sınıflandırma anlayışlarına göre değerlendirilmiş olmakla birlikte konu monografik olarak ele alınmamıştır. Bu cümle tipinin Eski Türkçedeki durumunu ayrıntılı olarak ele alan tek çalışma ise Mertol Tulum'a³⁷ aittir. Tulum eserinde Sinan Paşa'nın Maarif-name'sini incelemiş, bu metin üzerinden ki'li birleşik cümlenin dönemsel kullanım koşullarını örnekleriyle vermiş, konu hakkındaki kanaatlerini bildirmiştir. Bu ufuk açıcı çalışma Türkçenin sonraki dönemleri için de önemli veriler sağlamaktadır. Ancak Tanzimat'tan sonra Türkiye Türkçesinin Fransızca etkisinde kalmasının³⁸ Farsçanın etkisini azaltmasına paralel olarak, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatın da da hem Farsçanın, hem de Fransızcanın etkisinin git gide azalmaya başladığı görülür. Sonuç olarak ki'li cümle yapıları ya zamanla iyice azalmaya başlamış, ya da görev ve anlam değişikliğine uğramıştır.

Tezimizde Cumhuriyet dönemi roman dilinde yer alan bu yapıları ortaya koymaya çalışacağız. Ancak özellikle Türkçenin tarihsel dönemlerinde bu yapının kullanım özelliklerini göstermek gerekir.

Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Ki'li Birleşik Cümle

"Türkçenin asli cümle yapısında bulunmayan bu cümle türünün dilimize Hint-Avrupa dil ailesinden geçtiği kaynaklarda belirtilmektedir."³⁹ 8.yy'da Uygurlar'ın Tarım bölgesinde yerleşik medeniyete geçmeleri ile başlayan bu temas Türkçede bulunmayan bir cümle yapısının aynen alınmasına yol açmış, önce sadece tercüme

³⁶ Zikri Turan, "Cümlenin Yapısı İle İlişkilendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine", s. 300-303

³⁷ Mertol Tulum, *Ma'arif-name, Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi*, İst, 1978

³⁸ Jean Dery, *a.g.e.* s. 816

³⁹ Şinasi Tekin, "Uygurca'da Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme." s. 62

eserlerde görülen bu etki daha sonra telif eserlerde de kendini göstermiş, böylelikle dilde kendine bir yer edinmiştir.

Bilindiği gibi Göktürkçe yardımcı cümleler yerine, çeşitli zarf-fiiller kullanmakla yetiniyordu. Çeviri çabasının büyük bir hızla geliştiği Uygur devresinde, yardımcı cümleler kalıp halinde, yabancı dillerden olduğu gibi aktarılmıştır.⁴⁰

Türkçe başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini zengin isim- fiil (participium) ve zarf- fiilleri ile yani çekimli fiil (verbum finitum) veya bildirici (praedicatum) sayılamayacak unsurlarla karşılar. Ancak dilimizin yabancı dillerle kültür alışverişine girdiği zamanlardan yani Uygur devresinden itibaren, birinci derecede dini metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne tercüme sonunda, Türkçeye sıra söz ve cümle bağlama edatları ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür. Bundan da Türkçenin aslında bağlama edatı tanımayan bir dil olduğunu anlamak gerekir.⁴¹

Tarım bölgesinde Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa uluslarından türlü İranlı kavimlerin ve Toharların dillerindeki yardımcı cümle bağlaçları, Türkler tarafından kısmen taklit edilmiş ve Türkçede öteden beri var olan “kaçan, kanyu, kim, ne gibi kelimelere, yabancı dillerdeki yardımcı cümle bağlaçlarını karşılamak üzere yepyeni anlamlar verilmiştir. Dilde biçim olarak karşılığı bulunmayanlar için de yeni sözler yaratılmıştır. “neçük, neçükin, neteg, birük vb. Görülüyor ki yardımcı cümle fikri yabancı bir dilden alınıyor, ama bunun en önemli bölümü olan bağlaç ögesi, dilin kendi olanaklarından yaratılıyor.”⁴²

Şinasi Tekin kültürel değişikliğin zihinlerde ve doğal olarak zihni yapının dilde vücut bulmuş şekli olan cümle yapısında meydana getirdiği değişiklikten hareketle cümleleri tasnif etmiştir. Birden fazla yargı taşıyan cümlenin unsurları bunların yarım yargı, tam yargı olmasına öre sırasıyla “yardımcı cümle ve “baş cümle” terimleriyle ifade edilmiş, yardımcı cümleler öncelikle baş cümle yüklemiyle olan ilgisine göre sınıflandırılmış, sonra her ana bölümde bağlaçların aldıkları çeşitli görevlere göre, alt bölümler meydana getirilmiştir.”⁴³ Tekin “**kim**”in bağlı olduğu cümleleri “**ilgileme yardımcı cümleleri**” olarak adlandırmaktadır. Bu yardımcı

⁴⁰ Şinasi Tekin, *a.g.e.* s. 44

⁴¹ Mecdut Mansuroğlu, “*Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlaçlar*, s. 59- 71

⁴² Şinasi Tekin, *a.g.e.* s. 62

⁴³ Şinasi Tekin, *a.g.e.* s. 37-59

cümleler kimi zaman temel cümlenin öznesini kurarak, (kimi zaman bu tip cümlelerde “kim” “ol” zamiri ile birlikte kullanılmış), kimi zaman temel cümlenin nesnesini kurarak, kimi zaman doğrudan bir anlatımı aktarmaya yarayarak, kimi zaman bağımsız cümleler arasında sadece anlam ilgileri (sebeup, amaç) kurarak, kimi zaman yine yardımcı cümle oluşturma işlevi esnasında tamlayan- tamlanan arasında bir görev üstlenerek karşımıza çıkmaktadırlar.

Bu çalışmada bizim konumuzu ilgilendiren cümle yapılarına baktığımızda şu örneklerle karşılaşırız:

Kim ölütl ölürgüçi erser, ol ayığ kılınç tüşin kentü özi aşayur.

(Öldüren bir kimse, bu kötü amelinin neticesine bizzat kendisi maruz kalır.)

.....yarlıkadı: **Kim** yırçı, suvçı, kemiçi bar erser yime kelzün, tiginig asan tükel kelürzünler.

(.....buyurdu: Kılavuz ve gemici olanlar gelsin prensi sağ salim geri getirsinler.)

Ne kergek boltı, **kim** ança emgenip bu yirke keltingiz?

(Ne lüzum hasıl oldu da siz bunca zahmetlere girip bu yere geldiniz?)

Mini üçün emgenteçi, **kim** erser yok.

(Benim için ızdırap çekecek bir kimse yoktur.)

Ol **kim** kamag mhabutlar birteg ezük titirler.

(Bütün büyük yaratıklar, hepsi birer hayaldir.)

Eşidü yarlıkazun içime, **kim** mening bu etüzümün isrkegüm ıdı kelmez.

(Ey benim kardeşim haşmetle işit ki ben, bu vücudumu hiç esirgemeyeceğim.)

İnce katglang **kim** ürke od'ugun saklanmakan erengler.

(Gayretleriniz öyle olsun ki daima uyanık ve mutayakkız olunuz.)

Öz biligsiz, ters kılınçın bilmez ukmaz **kim**, “mening aşnukı ajunta kılmış öz kılınçım meni inçe emgetür” tip.

(Benim bu önceki hayatta işlemiş olduğum kendi amellerim bana öylesine ızdırap veriyorlar” diyerek kendi cahilliğini, yanlış amelini bilmez, anlamaz.)

Kim men yad illig toyın atın işitürkte ök, etüzüm köngülüm bütürü ögirisep sevinip.

(Ben yabancı rahibin adını işitir işitmez vücudum ve gönlüm sonsuz sevince garkoldu.)

Balıkın ite birürler, **kim** ayığ kılınçlıg tosun yavlak muyga tınlıglarıg iyer basar.

(Şehrini düzenlerler, günahkar ve kötü insanları baskı altında tutabilsinler diye.)

Ögrünçün, tegining **kim** sizler anı üçün okıtılmış bol Tunguzlar.

(Sevinin, çünkü siz bunun için çağrıldınız.)

Kim etüz üç'ün emgenser tolgansar, yime.....ölmek artamak bul'unç ol.

(Vücut için ne kadar çaba harcarsa harcasın, bulacağı şey ölmek ve yok olmaktır.)

Burkan kutın tileyürmen, **kim** kamag bilgelerke sevgülüg taplagulug.

(Bütün hakim kişiler tarafından sevilen ve tasvip gören Burkan saadetini istiyorum.)

Aş, **kim** ol etüzinte kirür, ölür.

(Vücuduna giren yiyecek ölür.)

Bu örneklerde de görüldüğü üzere “ki”nin işlevini” Uygurca metinlerde “kim” bağlacı üstlenmiştir. Örnekleri incelediğimizde “kim” bağlacının yardımcı cümleyi temel cümleye bağladığını görüyoruz.

Eski Türkçeden sonraki dönemlerde ki'li birleşik cümle Türkçe metinlerde git gide yaygınlaşmış ve metinlere yerleşmiştir.

Mecdut Mansuroğlu Karahanlı Türkçesinin gramer özelliklerini incelerken ki'li cümle yapılarına da örnekler arasında yer vermiş, “kim” bağlacını *düzenleyici bağlar* içinde değerlendirmiştir. “Düzenleyici bağlar Türkçeye temelden yabancıdırlar. Bu tip cümleler, Karahanlıcada yabancı dillerin tesiri altında ve soru edatlarından meydana gelen bağlardan teşekkül etmişlerdir.”Kim” bağlacı Karahanlıcada ekseriya yan cümlelerin başında gelir.”⁴⁴

Ol melikka aydılar kim ol er bagi idi.

(O hakana söylediler kim o memleketin beyi idi)

Ashabu'l-Kahf

Janos Eckmann, 13. Yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde Oğuz ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında teşekkül eden Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin inkişaf merhalesi olan Harezmi Türkçesi gramer özelliklerini incelerken “kim, kaçan kim, naça kim, natag kim” cümle bağlaçlarına yer vermiş, bunlarla ilgili örnekler sunmuştur.⁴⁵

Bu kaçan kim müazzin azan okumak için münaraga minar olsa bakar idi.

(Bu müezzini ne zaman ezan okumak için minareye çıksa, bakardı.)

Nahcu'l-Faradis

⁴⁴ Mecdut Mansuroğlu, *Karahanlıca*, s. 141

⁴⁵ Janos Eckmann, *Harezmi*, s. 183-220

Bu işni müdavamat kılı aşık boldı, ol mikdar boldı kim heç sabrı kararı kalmadı.
(Bu işi devamlı yaptığundan o kadar aşık oldu ki hiç sabrı ve kararı kalmadı.)

Nahcu'l-Faradis

Müezzin aydı kim; öçakka minayin takı irakat kılayın andın son havlat kılayın.
(müezzin dedi ki: Dama çıkayım ve rahatlayayım, ondan sonra gerdeğe gireyim.)

Nahcu'l-Faradis

Bu kızımını sana cuftlandurayın, kaçan kim man kılğan işlarni kılsan ya manim dinimka kırsan ya takı tonuz eti yesen ya takı hamr içsen.
(Ne zaman ki benim yaptığım işleri yaparsın, benim dinime girersin, domuz eti yersin ve de içki içersin, (o zaman) kızımı seninle evlendiririm.)

Nahcu'l-Faradis

Andın son kız atası aytdı kim: “Emdi agar manim dinimka kırmasan, sana bu kızımını bermaz man dedi.”
(Benim dinime girmezsen sana kızımı vermem, dedi.)

Nahcu'l-Faradis

Ol Muhammed mü kim cümle halayıkla mabusturur?
(Cümle yaratılmışa mebus olan O Muhammet midir?)

Nahcu'l-Faradis

Ne iş kılğay miz kim Abu Lahabni Muhammaddin ayırgay miz.
(Ebu Leheb'i Muhammed'den ayırmak için ne yapmalıyız.)

Nahcu'l-Faradis

Kafırlar kördilar kim Muhammed ölmamiş.
(Kafirler Muhammed'in ölmediğini görmüşler)

Nahcu'l-Faradis

Aşittim bu kuplardin bir küpni sundurmamışsan hikmet na turur kim ol bir küpni sındırmadın.
(İşittim bu küplerden birini kırmışsın, ne sebeple o bir küpü kırmadın.)

Nahcu'l-Faradis

Kişi kim bolmasa itça vafası, anın kagusını nidin yigası.
(İt kadar vefası olmayan kimse, onun kaygısını neden yiyecek.)

Nahcu'l-Faradis

Janos Eckmann, Çağataycanın gramer özelliklerini incelerken “ki” ile bağlanan cümlelere örneklerde yer vermiş, Çağataycada “kim”in yanında Farsça “ki”nin de görüldüğünü ifade etmiştir.⁴⁶

Bil ki min barçaga muşfik dur min.
(Bil ki ben herkese aynı derecede şefkatliyim.)

Şeybani-name

Ok ki yadın çıktı.
(Bu ok ki yaydan çıktı)

Neva’i

Har na ki kılıp idim, paşiman boldum
(Her ne ki yapmışım, pişman oldum)

Babur Şah’ın şiirleri

Bu bir iş irdi kim andın burun hi padşah kılmayıdur irdi.
(Bu bir iş idi kim ondan önce hiçbir padişah yapmamıştı.)

Neva’i

Münasib bu kıldı ki hadisin ada aylamış bolgamin.
(Uygundur ki hikayesini anlatayım)

Neva’i-Sedd-i İskender

Min hod ölgüm, şükr kim ol ham bara algusı yok.
(Ben öleceğim, şükürler olsun onun da gidebileceği yok.)

Neva’i-Fevaidü’l-Kibar

Anamga hod mümkün idi kim mundak söz ayta bolgay
(Anneme bizzat böyle sözler söyleyebilmek mümkün değildi.)

Babur-name

Hakk subhanahu ayta yibardi kim:
(Hak Subhanehu söyledi:)

Tefsir- Şerif

Oğuzların 11.yy’dan itibaren Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla, Oğuzca Anadolu’da ilk yüz elli sene konuşma dili, daha sonra ise aynı zamanda edebiyat ve yönetim dili olarak gelişmeye başlamıştır. Batı Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi olarak da isimlendirilen bu dil, bilhassa edebi dil olarak önemli ölçüde Farsçanın

⁴⁶ Janos Eckmann, *a.g.e.*, s. 225-261

etkisinde kalmıştır. Farsçanın söz dizimi seviyesindeki en önemli etkisi Farsça yapılı isim ve sıfat tamlamalarının Türkçede kullanılması yanında ki’li birleşik cümle yapısının da hızla yaygınlaşması olmuştur. Tıpkı Uygur döneminde olduğu gibi bilhassa tercümelelerin bu etkilenmede gözle görülür tesiri vardır. Elbette Uygur ve Karahanlı dönemlerinde başlayan bu etki, Farsça yapının 12.yy’dan sonra Eski Türkiye Türkçesinde yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

İncelediğimiz kaynaklarda ortak kanı “kim” edatının “ki”nin Türkçesi olarak Osmanlıcanın sonuna kadar onunla yan yana kullanılmış olduğu daha, sonra ise yerini tamamıyla “ki” ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalkmış olduğudur.

İsmet Cemiloğlu “ki” li birleşik cümlelerde “ki”nin yanında “kim” edatının da kullanıldığını tespit etmiştir. Tespit ettiği 2832 cümleden 194’ü ki’li birleşik cümledir.⁴⁷

Haberde gelmişdür kim Hak Ta’ala cümle nesnenün adını Adem’e bildürdü.(12a-9)

Ne hikmetdür kim Yunus’ı balığa yutdurdu.(117b-8)

Peygamberlik kuvvetiyle bildi ki Kabil Habil’i öldürdü.(25a-3)

Ol kavm kasd itdiler kim kapuyı sıyalar.(66a-4)

Türkiye Türkçesinde ki’li birleşik cümle üzerine ilk monografik çalışma Mertol Tulum’a aittir. Tulum, 15.yy metni olan Sinan Paşa’nın Maarifname adlı eserindeki ki’li birleşik cümleleri değerlendirmiştir. Tulum, çalışmasında birleşik cümlelerin tarifi ve mahiyetini ortaya koymuş, Farsçada ve Türkçede “ki”bağlacının durumuna değinmiştir. Gramercilerimizin çalışmalarında “ki” bağlacı ile ilgili tespitlerini değerlendirdikten sonra, “ki” bağlacının cümle içerisindeki görevleriyle ilgili örnekler vermiştir. Tulum, “ki” bağlacının yardımcı cümle kurarak ana cümleye katılma şekillerini Ma’arif-name’deki cümlelerden yola çıkarak örneklemiştir. Yardımcı cümlelerin ana cümleye katılma şekillerini a. Fail yardımcı cümleleri, b. Nesne yardımcı cümleleri, c. Yer tamlayıcısı yardımcı cümleleri, d. Zarf yardımcı cümleleri, e. Yüklem ismi yardımcı cümleleri olarak bölümlere ayırmıştır.

Dilsel özellikleri bakımından 16.yüzyıla ait sayılabilecek Dede Korkut kitabında da ki’li birleşik cümle kendisine yer bulmuştur. Bu metnin dilinin konuşma

⁴⁷ İsmet Cemiloğlu “14.yy Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi”, s. 60-65

diline daha yakın olduğu düşünülürse 16.yy'da ki'li birleşik cümlenin Türkçenin dil yapısına bütün olarak yerleştiği söylenebilir. Bu metinlerdeki bazı ki'li birleşik cümle örnekleri şunlardır:

Ayıtdılar : Kazanı birağur giderisevüz ivinde bizi kovarlar, yigregi budur **ki** bunda kırılavuz didiler.

Bakdı gördi **kim** ayun on dördine benzer bir mahbub ala gözlü genç yiğit burçak... Gördü **kim** elinde kopuz var, aydur:

“ki” li birleşik cümlenin bugünkünden farklı bir tarafı bugün emir şeklinde kullanılan asli cümlenin eserde istek şeklinde bulunmasıdır.

Diledi ki oğlanı helak kılay idi

Bugün asli fiil isim fiilinin şimdiki zamanı iken eserde bunun gereklilik şeklinde yer aldığı görürüz:

Haberi yok ki alaçağı ala gözlü kızun otağı olsa gerek

Bugün geniş zamanla ifade edilen asli fiilin de eserde emir şeklinde bulunduğu görülür.

Delü Karçar eyle mal istedi ki hiç bitmesün

Bazen de “ki” fonksiyonunu kaybetmiş “ve” yerine kullanılmış görünür:

Maslahat gördiler ki Dede Korkut varsun didiler⁴⁸

20.yy'da Türk dil bilgisi çalışmaları yoğunlaşmış, söz dizimine ayrılan bölümlerde ki'li birleşik cümle değerlendirilip tasnif edilmiştir.

Jean Deny, “ki'li birleşik cümlelere, bir edatla kelama bağlanan uyruk cümleler adını vermektedir. Deny'e göre bu cümle yapılarının kullanılması, Türkçenin temasta bulunduğu Hind-Avrupa dillerinin sentaksı tesiriyle olmuştur. Eski Osmanlıca çoğu zaman kendi kelimelerini Farsça kelimelerin örneğine göre bina ediyordu. Bununla beraber bir bağlacı veya bağlam zamiri “pronom relatif” havi olan bazı ifadelerin birleşmesinde veya kullanımının alıkonulmasında zamanımız Fransız edebiyatının pek büyük tesiri olmuştur.”⁴⁹ Deny, Türk dilinin asli yapısındaki cümleleri fiilimsilerle bağlama esasına dikkat çekerek, hemen her zaman başında

⁴⁸ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.482

⁴⁹ Jean Deny, *a.g.e*, s. 816

edat bulunan bir uyruk cümlenin yerine bir cümlemsi “quasi-proposition” getirmenin caiz olduğunu söyler.

Deny’e göre, “ki”bağlacı hem Türkçe hem Farsçadır. Bu bağlaç daha eski bir Türkçe edat olan “kim” edatının bir halefi durumundadır. Bu edat mana ve kullanım zenginliğini Farsça “ki” bağlacı sayesinde kazanmıştır.⁵⁰

K. Grönbech’a göre, “Uygur tercüme edebiyatında bir sürü Türkçe kelime tamamıyla Türkçeye aykırı bir şekilde alt sıralayıcı bağ olarak kullanıldı. Bu kuruluşlar muhtemelen önce sırf edebi gayelerle doğdular, fakat büyük bir kesimi de Doğu Türkistan şehir hayatının çok dilli ortamında günlük iletişime de yerleştiler. Uygurca kuruluşlar yabancı dil tesiri altında oluştu ama mesele bunların halk diline ne dereceye kadar ulaşabildikleridir. Muhtemelen bunlar hiçbir zaman, kozmopolit olarak yetişmiş dar bir tabakanın dışında, canlı olarak hayata giremediler. Zaman içinde İslam tesiriyle Türk dilleri Arapça ve Farsça bağların büyük bir kısmını aldılar. Uygurcada soru zamiri “kim”, Farsça “ki”nin bütün diğer fonksiyonlarını üstlendi. Yani nispet edatı ve nispet zamiri olarak kullanılıyor ve her türlü yan cümleyi başlatıyordu. O halde “kim” ile ifade edilen bağlantı çok zayıf ve belirsiz bir bağlantıdır.”⁵¹

Ahmet Cevat Emre de Türk Dil bilgisi adlı eserinde on birinci asır metinlerinde “kim”in bağlama zamiri fonksiyonuna işaret etmiş, ve Kutadgu Bilig’de bu kullanımın sıklığına dikkat çekmiştir. Ayrıca on dördüncü ve on beşinci asır metinlerinde de “kim” bağlama zamiri kullanılmış cümle örnekleri vererek bu dönemlerde bu bağlama karakterinin kullanılmış olmasının “kim”in Farsçadan alınmadığına dair sağlam bir belge olduğunu ifade etmiştir.(s. 521)⁵²

Emre, “ki” ve “kim” bağlama edatının fonksiyonlarını üç noktada toplamaktadır.

a. “Kim” 14. Yüzyılda ana cümle ile yardımcı cümle arasında bağlama edatı olmaktadır.

⁵⁰ Jean Deny, *a.g.e.* s.657

⁵¹ K. Grönbech, (Çeviren: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, s.44

⁵² Ahmet Cevat Emre, *Türk Dil bilgisi*, s.1945

b. Bu edat, “ol, şol, her, ne, kaçan, şöyle” gibi sıfat ve zarflarla birleşik olarak sıkça kullanılmaktadır.

c. Türk yazı dilinin tarihi seyri içinde “kim”in kullanılması gittikçe azalmış, “ki” onun kazandığı bütün fonksiyonları karşılar duruma gelmiştir. Buna göre “ki” ana ve yardımcı cümleleri birbirine bağlayan bir bağlama edatıdır. Bu edat ile ana cümleye bağlanan yardımcı cümleler, ana cümlenin öznesi, nesnesi ve yer tamlayıcısıdır.⁵³

Muharrem Ergin Türk Dil bilgisi adlı eserinde “ki” edatının Farsça asıllı olduğunu Türkçeye çok eskiden geçtiğini ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi soktuğunu söyler. Bunda yabancı tesirinde kalmaktan başka ve belki ondan daha önce tercüme eserlerin de rolü olduğunu belirtir. Muharrem Ergin’e göre “kim” edatı da “ki”nin Türkçesi olarak Osmanlıcanın sonuna kadar onunla yan yana kullanılmış, sonra yerini tamamıyla “ki” ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalkmıştır. Aslında bu edat soru zamiridir. Edat sahasından çekilmesi “ki” nin varlığı ile birlikte daima canlı olan soru zamiri ile karışmasından da ileri gelmektedir. Başlangıçta ilk tercümelere “ki” edatı yerine hemen hemen “kim” edatı kullanılmış, zamanla “kim”, “ki”nin yanında gittikçe gerilemiş, sonradan yerini tamamıyla ona bırakmıştır.⁵⁴

Tahsin Banguoğlu Eski ve Orta Türkçede “kim”in oldukça yaygın olduğunu sonraları “kim” zamirinin yerini tutan Farsçadan gelen “ki” zamirinin de yeni yazı dilinde konuşma diline uyularak daha az ve anlatım farklarıyla kullanılır olduğunu ifade eder. Fakat Tahsin Banguoğlu’na göre Türk dilleri ilinti işleyişini gören başka bir sistem, bir yatık fiiller sistemi geliştirdiğinden bu dillerde ilinti zamirleri gereği gibi oluşmamış ve yayılmamıştır.(s.369)⁵⁵ Tahsin Banguoğlu’nun belirttiği yatık fiiller çekimsiz fiillerdir. Modern Türkiye Türkçesi gramerinde ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil olarak da adlandırılan yatık fiiller fiillerin isimleşmiş şekilleridir ve tamamlanmamış yargıların yüklemeleridir. Dilimizin bu kendine has sistemi ilinti zamirleri ve bağlamaların işleyişini karşılamıştır. Eski Türkçeden beri dilimizde bağlam işleyişinde kelimeler vardır fakat sayıca azdırlar. Türk dilleri ifade kısalığı dolayısıyla bağlamsızlığı tercih etmiştir. Bugünde özellikle konuşma dilinde türlü

⁵³ Ahmet Cevat Emre, *a.g.e.* , s. 521-532

⁵⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dil bilgisi*, s.362

⁵⁵ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e* s. 369

bağlamların işleyişini farklı tonlarla yerine getiririz, bağlamı az kullanırız. Etkilerini günümüzde dahi görebildiğimiz bu zengin sistemde bu çeşit bağlamın dilimizdeki yerini Tahsin Banguoğlu da tercüme ve edebi etkinin dilimizdeki yansımaları şeklinde izah etmektedir.

Zeynep Korkmaz Türkçede aslında bağlaç karakterdeki kelimelerin bulunmadığı, bu karakterdeki kelimelerin ancak Karahanlı devresinden itibaren kendini belli ettiği bunun öncesinde dilimizin kendi sistemi içerisinde bağlaçlık karakterinin eş değerli olan kelime ve kelime gruplarının art arda sıralanması, ad-fiil, sıfat-fiil ve özellikle zarf-fiil gibi çekimsiz fiillerin bağlaç görevi yüklenmiş olması şeklinde tezahür ettiği ortak kanılarından hareketle “*Türkçede aslında bağlaç yoktur*” yargısı üzerine şunları söylemektedir: “*Türkçede aslında bağlaç yoktur.*” gibi yanlış bir yargı yerine, *Türkçede bağlaç görevinin hangi yollarla karşılanmış olduğunu, bu işlev için hangi ek ve kelimelerin kullanılmış olduğunu bildirmek daha gerçekçi bir değerlendirme olur. Çünkü her dil gibi Türkçenin de bağlaç ihtiyacı olmuş, bu ihtiyacı dilin yapı ve işleyiş özelliklerinden yararlanarak türlü biçimlerde karşılamıştır. Türkçede bağlaç oluşturan özel ekler yerine, eşdeğerli kelime ve kelime gruplarının yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgüllerle birbirine bağlanması, yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların çok kez de kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-fiil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması, Türkçenin yapı ve anlatım özelliklerinden kaynaklanan ve dilin bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir. Yalnız şunu da vurgulayarak belirtmek gerekir ki Türkçede asıl bağlaç olan kelime şekillerinin oluşması aşamalı bir gelişmenin ürünü olmalıdır. Bunda Uygur Türkçesinden başlayarak yabancı din ve kültürlerin etkisi de söz konusudur. Bu etki dini metinlerin aslına uygun biçimde aktarılabilmesi için o dillerdeki bağlaçlı anlatımların dile uyarlanması, yabancı cümle kuruluşlarına bakarak yeni Türkçe şekillerin oluşturulması biçiminde kendini göstermiştir*⁵⁶

Mertol Tulum ki’li birleşik cümle ile ilgili doçentlik tezi çalışmasında “ki” ile bağlanmış yapıların Eski Türkçede çoğunlukla İran dillerinden çevrilen Mani ve Hıristiyan metinlerinde, Batı Türkçesinde, bu arada Anadolu sahasında ve Farsçadan çevrilmiş tercüme eserlerdeki yerine dikkat çekmiştir. Eski Osmanlıcada “kim” ve

⁵⁶ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s.1091-1093

“ki” aynı fonksiyonlarla kullanılmış, ancak “kim” soru zamiri olarak kullanılmasının canlı kalışı ve bağlaç olarak kullanıldığı hallerde ise kelime manasını kaybederek tam bir edat durumunda bulunması sebebiyle “ki” giderek onun yerini almıştır.⁵⁷

Dr. Kamil Tiken, “ki”nin Farsçadan geldiğini belirttiikten sonra Farsçadaki bağlama zamiri ve soru zamiri kullanımlarına değinmiş, Türkçedeki bağlama zamiri görevine işaret etmiş, daha sonra “kim” soru zamiri ile arasındaki farka değinmiştir. *“kim” eski Uygur dairesi Türkçesinden başlayarak Hint-İran dilleri tesiriyle Türkçenin her sahasında bağlaç ve bağlama zamiri fonksiyonunu yüklenen Türkçenin soru zamiridir. Batı Türkçesinde önceleri “ki” ile yan yana kullanıldığı halde sonradan “ki”nin iyice benimsenmesinden dolayı terk edilmiştir.*⁵⁸

Ki’li Birleşik Cümlelerin Farsçadaki Durumu

Şahinoğlu’na göre dilimizin etkisi altında kalmış olduğu Farsçada da asıl cümle; temel cümle yardımcı cümle de yan cümlecik olarak adlandırılmaktadır. Farsçada cümleler birtakım bağlaçlarla birbirine bağlanmaktadır. Bunlara ya bağlaçlardan (atıf harflerinden) biriyle bağlı veya sıralı birleşik cümleler ya da rabıt harfi denilen ki, ta, çün, eğer gibi edatlardan biriyle kurulu asıl birleşik cümlelerdir.”ki” Farsçada bir rabıt harfi olarak adlandırılmakta, çeşitli birleşik cümlelerin çeşitli şekillerde kuruluşuna yardım etmektedir.

Rabıt harfi olarak “ki” genellikle yan cümleciklerin başında yer almakta ancak bunlardan yan cümleciklerin ortasında bulunanlarına hatta bileşiklerden bazısının bölünerek bir parçasının temel cümleciğin içinde veya başında geldiğine de rastlanmaktadır. Bir veya birden fazla rabıt harfi etrafında toplanan ve içinde bir ana yargı ile yeteri kadar yan yargı bulunan cümlelere rabıt harfli birleşik cümle denir. “ki” ile bağlanan cümleler de bir rabıt harfli cümledir.

“Kitab ra ki dide id henüz nehandem
(Gördüğünüz kitabı henüz okumadım.)

İncelediğimiz cümlelerde de Türkiye Türkçesi gramerinde olduğu gibi yan cümleciklerin temel cümlelerin çeşitli şekillerde ögesi olduğu görülmektedir.

Merdi ki diruz didid peder-i Ali bud.

⁵⁷ Mertol Tulum, *Maarif-name*, s.1

⁵⁸ Dr. Kamil Tiken, *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar Ünlemler ve Zarf-fiiller* , s. 79

(Dün gördüğünüz adam Ali'nin babasıydı.) Yan cümlecik belirleyen yani sıfat durumundadır.

Bayed ki ders behanid.

(Ders çalışmanız gerekir.)Yan cümlecik fail durumundadır.

Malum şad ki Ali neyamed.

(Ali'nin gelmeyeceği anlaşıldı.) Yan cümlecik naib-i fail durumundadır.

Şek nedaşt ki an zen maderes bud.

(O kadının annesi olduğunda şüphesi yoktu.) yan cümlecik yer zarfı durumundadır.

Der hali ki ranendgi mi kerd sigar mi keşid.

(Araba sürerken sigara içiyordu.) Yan cümlecik hal zarfı durumundadır.⁵⁹

Farsçada genel kural tayin edici yan cümleciklerin temel cümlecğin içinde ya da ondan sonra yer aldığı ve hiçbir zaman temel cümlecikten önce gelmediğidir. Yan cümlecik kısa ve basit bir fiille kurulmuş bir cümlecikse temel cümlede içinde yer almış, yan cümle bir birleşik cümle ise ya da uzunsa genellikle temel cümleden sonra gelmiştir.⁶⁰

An Mısır- memleket ki to didi harab şad ve an Nil-i mekimet ki Şemid-i serab şad.

(Gördüğün o Mısır ülkesi harap oldu ve duyduğun o cömert Nil serap oldu.)

Eyyam-ı ra gozarende em ki ıztıraba tem ez inca hem bişter bude est.

(Iztıraplarımın buradakinden daha fazla olduğu günler geçirdim)

Bu alanda incelediğimiz tüm kaynaklarda ve “ki” ile bağlanmış cümle yapıları “ilgi cümlesi” olarak adlandırılıp bağlı cümle kapsamında değerlendirilmektedir. Tabiatıyla birbirinden farklı iki yargı; öncelikle ana hükmün üzerinde olduğu “temel cümle”,bir de ona çeşitli anlam ve görev ilgileriyle yardımcı olan yardımcı cümle ayrımını da beraberinde getirmektedir. Türk dilinin söz dizimi göz önünde bulundurulduğunda bu tip cümle yapısı kompleks bir cümle yapısıdır. Türkçenin söz dizimi kurallarına, asırlar boyunca getirmiş olduğu karakter yapısına aykırıdır. Fakat dil yaşayan bir organizmadır. Bünyesine göre olanı alır, kendi kuralları içinde değiştirir, hatta zaman içinde değişim ölçüsünde bünyesinden atar. Bu “ki” ile bağlanan cümleler için de geçerliliğini korumuştur. Dilimiz kurallarına, karakter yapısına aykırı bu cümle yapısını almış, kendi içinde dönüştürmüş, kendi imkanlarını

⁵⁹ M. Nazif Şahinoğlu, *a.g.e.*, s.560-565

⁶⁰ M. Nazif Şahinoğlu, *a.g.e.*, s. 576

kullanarak bir cümle yapısı meydana getirmiştir. Sonra da dilbilim açısından bir inceleme alanı oluşturmuştur.

Modern Türk Dil Bilgisinde Ki'li Birleşik Cümle

Bu bölümde çağdaş Türk dil bilgisi kitaplarındaki “ki’li birleşik cümle” yaklaşımları ele alınıp değerlendirilecektir.

Deny, ki’li birleşik cümleleri yapısına göre uyruk cümleler başlığı altında, bir edatla kelam içine alınan cümleler şeklinde sınıflandırır.⁶¹

Banguoğlu, ki’li birleşik cümleyi tümeleme birleşik cümleleri içinde ilinti zamiri cümlesi olarak adlandırır.⁶²

Ergin, ki’li birleşik cümleyi birleşik cümle sınıflandırması içinde değerlendirir.⁶³

Hatipoğlu, sınıflandırmasında ki’li birleşik tümce, bağlaçlı tümceler içerisinde yer alır.⁶⁴

Karahan’a göre “ki” bağlama edatı da tümceler arasında çeşitli görev ve anlam ilgileri gören edatlardan biridir. Sınıflandırmada “ki” bağlama edatı ile bağlanan cümleler şeklinde bir başlık açmıştır.⁶⁵

N. Atabay, S.Özel, A. Çam; birleşik tümce dairesinde ki’li birleşik cümleyi temel tümceye ki bağlacıyla bağlanan yan tümceler şeklinde değerlendirirler.⁶⁶

Gencan, ki’li birleşik cümleleri, bağlı önermelere dahil eder ve “ki” ile bağlanan önermeler şeklinde bir alt başlıkta değerlendirir.⁶⁷

Ki’li birleşik cümle ile ilgili olarak geniş kapsamlı bir çalışması bulunan Mertol Tulum, “ki”yi birleşik cümlelerde iki cümleyi birbirine bağlayan bir bağlama edatı olarak ifade eder. “Ki” ile bağlanan bu tür birleşik cümlelerde yardımcı cümle, ana cümlenin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı olabilir. Ki’li birleşik cümlede ana cümleye “ki” ile bağlanmış olan yardımcı cümle, bir dış cümledir. Ana cümlenin varlığına bağımlıdır. Görüldüğü üzere Tulum da ki’li birleşik cümleleri, birleşik

⁶¹ Jean Deny, *a.g.e*, s.773

⁶² Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.* , s. 546-549

⁶³ Muharrem Ergin, *a.g.e*, s. 404-405

⁶⁴ Vecihe Hatipoğlu, *a.g.e*,s.146-147

⁶⁵ Leyla Karahan, *a.g.e*, s. 80

⁶⁶ N.Atabay, S. Özel, A. Çam, *a.g.e*, s. 95-101

⁶⁷ Tahir Nejat Gencan, *a.g.e*, s. 153

cümle grubuna dahil etmiş, bir ana cümle ile ona çeşitli mana ve görev ilgileriyle bağlı yan cümleden bahsetmiştir.⁶⁸

İsmet Cemiloğlu, çeşitli dil bilgisi kitaplarında birleşik cümle olarak değerlendirilen “ki”li cümleleri bağlı cümleler olarak değerlendirir. Cemiloğlu’na göre aralarında anlam bağıntısı bulunan iki veya daha fazla cümle birbirlerine “hem...hem, ya... ya, ve, veya, yahut vb.” bağlama edatlarıyla bağlandığı gibi, “ki” edatıyla da bağlanabilmektedir. Çünkü Türkçe cümle kuruluşuna ters olan bu anlatımlarda “ki”den sonraki cümle, “ki”den önceki cümleye özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf olarak bağlanmakta ve “ki” bağlanan unsurlar müstakil cümle özelliği göstermektedir.⁶⁹

Gramer çalışmaları teker teker gözden geçirildiğinde bileşik cümle konusunda yan cümle ve temel cümle kavramlarıyla karşılaşırız. Bu kavramlar çeşitli gramerciler tarafından çeşitli şekillerde adlandırılmıştır.

Banguoğlu, ana fikri taşıyan ve mutlaka bir tam yargı teşkil eden cümleye baş cümle (proposition principale), buna karşı birleşik cümlenin her türlü öbür birleşenlerine ikincil cümle adını verir.⁷⁰

Ergin, birleşik tümce meselesinde cümlenin bileşenlerini adlandırırken asıl cümle- yardımcı cümle terimlerini kullanır.⁷¹

Hatipoğlu, temel cümleyi, birleşik veya girişik cümlelerde yan tümce, ara tümce, iç tümce veya tümcemsinin bağlı olduğu asıl yargıyı belirten tümce olarak tarif eder. Hatipoğlu’na göre yan tümce de temel tümcenin verdiği kavramı bir koşula, bir nedene bağlayan ve çekimli eylemle kurulan tümcedir.⁷²

Karahan’a göre “ki” edatı ile bağlanan dil birliklerinden biri ana cümle diğeri de ana cümleyi zaman, tarz, nesne vb. bakımdan tamamlayan yardımcı cümlelerdir.⁷³

⁶⁸ Mertol Tulum, *a. g. e.*, s. 14-23

⁶⁹ İsmet Cemiloğlu, “*Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*”, s. 67

⁷⁰ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 547

⁷¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 404

⁷² Vecihe Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 146- 147

⁷³ Leyla Karahan, *a. g. e.*, s. 86

N. Atabay, S. Özel, A. Çam; temel tümce ve yan tümce adlandırmalarını kullanarak, temel tümceyi ana yargıya taşıyan tümce, yan tümceyi temel tümcenin dışındaki tümceler olarak tarif eder. Yan tümce, temel tümcedeki yargıyı güçlendiren, açıklayan, bütünleyen ve türlü yollarla temel tümceye bağlanan tümcelerdir.⁷⁴

Gencan'a göre birleşik cümlelerde iki tür önerme vardır. Bunları temel önerme ve yan önerme olarak adlandırır.⁷⁵

Delice ise adlandırma bahsinde yan cümle ve temel cümle terimlerini kullanmaktadır.⁷⁶

Tulum'a göre de ki'li birleşik cümle bir birleşik cümle çeşidi olarak, iki cümlenin "ki" ile bağlanmasıyla kurulmuştur. Bu iki cümleden birincisi; ana fikri taşıyan, meramın özünü kendinde toplayan ve mutlaka tam bir hüküm bildiren ana cümle, diğeri ise; bu ana cümleyi çeşitli bakımlardan tamamlayan, bütünleyen, manaca onunla ilgili veya ona tabi bir cümle durumundaki yardımcı cümledir.⁷⁷

Biz de bu adlandırma geleneğini sürdürerek araştırmamızın alanı içinde cümle yapılarını incelerken *yardımcı cümle ve temel cümle* terimlerini kullanacağız.

Türkiye Türkçesinde, bilindiği gibi hem yazı hem de konuşma dilinde yalın cümlenin dışında yapı bakımından daha karmaşık görünen başka cümleler de vardır. Kimi zaman anlatılmak istenilen düşünce birden çok cümle birbirine bağlanarak ya da aralarında değişik yollarla ilgi kurularak belirtilir. Bunun bir sebebi de zihnimizdeki düşünce akışını kesmemek, düşündüklerimizi aralarındaki anlam ilgisini sekteye uğratmadan, çeşitli anlam ve görev ilgileriyle tek bir cümle halinde anlatmaya çalışma gereksinimidir. Bu özelliği ile bileşik cümle temel yargıyı taşıyan bir cümle ile, onun anlamını açıklayan, bütünleyen, anlaşılmasına yardımcı olan cümle ya da cümlelerden oluşmaktadır. Asıl hüküm, asıl yargı temel cümlede, çeşitli anlam ilgileri ve görevleri de yan cümlelerdedir. İşin, oluşun, hareketin, ana yargının ifade edildiği cümle ana cümle; bu ana yargıyı çeşitli yönlerden, çeşitli anlam ilgileriyle destekleyen cümle de yan cümledir. Temel cümle bağımsız karakterli, yan

⁷⁴ N. Atabay, S. Özel, A. Çam, *a.g.e*, s.95- 97

⁷⁵ Tahir Nejat Gencan, *a.g.e*, s.154

⁷⁶ İbrahim Delice, *a.g.e*, s. 163

⁷⁷ Mertol Tulum, *a.g.e*, s. 23

cümle ise bağımlı karakterlidir. Temel ve yan cümleler basit yapılı olabildiği gibi, bileşik yapılı da olabilirler.

Bizim konumuz yine temel cümle- yan cümle ayrımının olduğu “ki” bağlaçısıyla oluşmuş ve dilimizde yer bulmuş bazen günümüzde de nadir de olsa kullanılan çeşitli anlam ve görev ilgileriyle bir araya gelmiş bileşik cümle çeşitlerine bakmak ve bunları çeşitli anlam ve görev daireleri içinde anlamaya ve değerlendirmeye çalışmak ve bir kanı oluşturmaktır. Bu anlamda “ki”nin Türkiye Türkçesinde yer edinmiş şekliyle hangi görev ve anlam ilgileriyle kullanıldığına bir göz atmak gerekir.

Ki Bağlacının Fonksiyonları

1. Görevleri Yönünden

1.1. İsim Unsurunu Ana Cümleye Bağlar

“Ki” kendisinden sonra gelen yargı hükmündeki temel cümleyi kendisinden önce gelen isim soylu sözcüğe bir açıklayıcılık ilgisi içinde bağlar. Bu yapıdaki cümlelere baktığımızda hüküm niteliğindeki cümlenin “ki”den sonra geldiği açıkça bellidir fakat bu yapı adeta “ki”den önce gelen isim soylu sözcüğe dikkatimizi yoğunlaştırmak içindir. “Ki”den sonra gelen cümlenin, ana cümle ve açıklayıcılık özelliği çok belirgindir. Ana cümle dikkatimizi yoğunlaştırmamız istenilen çeşitli öge görevlerindeki unsurları açıklar.

1.1.1. Özneyi açıklar

*Sen **ki** benim en iyi arkadaşımısın.*

*Hacıyağı **ki** çiçeklerin sultanı olan gülden gelir.*

*Türk insanı **ki** yaşlılarına hürmet gösterir.*

1.1.2. Nesneyi açıklar

*Sevdiklerini **ki** gözünden sakınırdı*

1.1.3. Yer tamlayıcısını açıklar

*Oraya **ki** sadece önemli insanlar alınır.*

1.1.4. Zarf tümlecini açıklar

*O zaman **ki** dilim tutulmuş gibi olurum.*

*Dördüncü defadır **ki** sana buralarda rast geliyorum.*

*Akşam üzereydi **ki** davullar çalmaya başladı.*

*Cuma günü **ki** oldu Cafer minbere çıktı.*

1.1.5. Tamlayanı tamlanana bağlar

*Bir mevsim-i baharına geldik **ki** alemin
Bülbül hamuş, havuz tehi, gülistan harap
Ol gülzarın **ki** ateştir gülü*

*Bu ezanlar **ki** şهادetleri dinin temeli.*

1.2. İsim Unsurunu Niteleyici Görevli Yan Cümleyle Ana Cümleye Bağlar

“Ki”den önceki kelime isim soylu ise kendisinden sonra gelen yardımcı cümle bu ismi belirten, niteleyen bir cümle durumundadır. Yardımcı cümle nitelediği isim soylu kelimeyle beraber ana cümleye bağlanır.

1.2.1:Özneyi niteler.

*Bir çocuk **ki** söz dinlemez, sevilmez.*

*Bir aile **ki** birbirine bağlıdır, her güçlüğü yener.*

*Ol mahiler **ki** derya içredir, deryayı bilmezler.*

*Kim **ki** para kazanır insanlarla paylaşmaz, o para o insana düşman olur.*

1.2. 2:Nesneyi niteler.

*Mektuplar **ki** bırakmıştınız, postaya verdik.*

*Bir insan **ki** ilerlemek ister, çalışmalıdır.*

1.2.3:Yer tamlayıcısını niteler.

*Orada **ki** dirlik yoktur, birlik de olmaz.*

*O şiiire **ki** türkü derler, mecliste herkesi lugatler açmaya muhtaç eder.*

*Bir yerde **ki** yok nağmeni takdir edecek guş*

Tazyi-i nefes eyleme tebdil-i makam et.

*Yana yana ağlanmaz olur mu o yiğite **ki** hayatında en güvendiği dayanak olağanüstü zekası idi.*

1.2.4:Zarf tümlecini niteler.

*O dem **ki** mültefit-i yar-ı dilfirib olurum, dürüst söyleyemem.*

1.3. Yan Cümleyi Niteleme İlgisiyle Ana Cümleye Bağlar.

“Ki”nin iki cümle arasında ilgi kurduğu hallerde temel cümleden sonra gelen yardımcı cümle bir niteleme cümlesidir. Temel cümledeki çeşitli unsurları niteleyici, sıfat hükmünde etkiler.

1.3.1 Temel cümlelerin isim soylu yüklemine niteleme ilgisiyle

*Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır **ki** ona bigane kalanları yakar, mahveder.*

*Kuşlar mıdır onlar **ki** her akşam*

Alemlerimizden sefer eyler

*Bir hiyabandır **ki** hasret kuy-i canandan geçer.*

1.3.2.Temel cümle öznesini niteleme ilgisiyle.

*Tunç oteli vardır **ki** tavsiye edebilirim.*

*Bir kardeşi vardır **ki** onu ben de severim*

*İçimde bir eziklik var **ki** geçmiyor.*

1.3.3.Temel cümle nesnesini niteleme ilgisiyle

*Kainat dışında ebedi bir düşünce gerçek ve sonsuz zamanın kendisi olan bir düşünce tasavvur edin **ki** bizi seyretsin.*

*Dirse Hanoğlu yaradana sığınıp alnının ortasına öyle bir yumruk yapıştırdı **ki** Sar Boğa nereden geldiğini bilemedi.*

*Saki getir ol badeyi **kim** dafi'i gamdır*

*Amcasını kaybetti **ki** o tek dayanağıydı.*

1.3.4.Temel cümle yer tamlayıcısını niteleme ilgisiyle

*Öyle bir sessizliğe daldılar **ki** düşündüklerimi işitecekler diye korktum.*

*Bir vakte erdi **ki** bizim günümüz, yiğit belli değil, mert belli değil.*

*Gittim o son diyara **ki** serhaddidir yerin.*

*Bir dostuma rastladım **ki** kendisine teşekkür borçluydum.*

1.3.5.Temel cümle zarf tümlecini niteleme ilgisiyle

*Bir devrde geldik **ki** azizan unutulmuş*

Tutmuş yerini hurd u büzürkan unutulmuş.

*O kadar konuşuyoruz **ki** küçüğün uzun bir zaman aramızdan kaybolduğunu fark edemiyoruz.*

1.4. Yan Cümleleri Çeşitli Görev İlgileriyle Ana Cümleye Bağlar

Yan cümle temel cümleye; temel cümlelerin“öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı, zarf tümleci”gibi görev ilgileriyle bağlıdır.

1.4.1:Özne ilgisiyle

*Daha sonra anlaşıldı **ki** kendileri de geçim sıkıntısı çekiyorlardı.*

*Herkesçe malumdur **ki** bizler dünyanın en güzel topraklarında yaşıyoruz.*

1.4.2.Temel cümlelerin isim soylu yüklemine açıklama ilgisiyle

*Müşkil budur **ki** ölmeden evvel ölür kişi*

1.4.3:Nesne ilgisiyle

*Gördü **ki** bir öksüz oğlanla kızan çekişiyor.*

*Sandılar **ki** oğlumuz bir daha gelmeyecek.*

1.4.4.Yer tamlayıcısı ilgisiyle

*İnandım **ki** siz bu işi başaracaksınız.*

*İnanyordum **ki** bana olan sevgisi ve saygısı bunu gerektirirdi.*

1.4.5:Zarf tümleci ilgisiyle

*Gün batmıştı **ki** Kınalıtepe'ye geldik.*

*Öğleye varmak üzereydik **ki** yolun yarısına gelmiştik.*

***Ki** dilber sevmemiş bilmez belasın aşık-ı zarın (Dilber sevmeyince ağlayan aşığın belasını bilmez.)*

2 . A n l a m İ l g i l e r i Y ö n ü n d e n

Ki bağlacı cümleler arasında çeşitli anlam ilgileri kurar.

2.1. Neden- sonuç ilgisi kurar.

Ana cümledeki yargının sebebini anlamamıza yarar.

*Yüksel **ki** yerin bu yer değildir.*

2.2. Amaç ilgisi kurar.

Ana cümledeki yargının amacını anlamamıza yarar.

*Bekle **ki** göresin. (Görmek için bekle.)*

*Şuraya oturdum **ki** biraz nefes alayım. (Biraz nefes almak için şuraya oturdum.)*

2.3. Anlamı vurgulayıcı ara cümle kurar.

Tam ve kesin yargı niteliğinde olan birlikte kullanıldığı cümleyi anlam açısından zenginleştirip, belirginleştiren, kullanılmadığında anlatımın bozulmadığı ara cümle kurar.

*Oysa yaratıcı bilim, **ki** asıl bilim de odur, ne kadar akıl işi de olsa insanın ciğeriyle soluk alır.*

METOD VE TARANAN KAYNAKLAR

Ki cümle bağlacının dil tarihimiz içindeki seyrine değindik. Bizim ele alacağımız konu “ki” bağlama edatının işlevi, cümleler arasında hangi anlam ve görev bağıntılarını kurduğu olacaktır. Tezimizde “ki”li cümle yapısını 1922’den başlayarak 1996 yılına kadar her 5-10 yıla denk düşecek şekilde Türk edebiyatı romanlarını baz alarak inceleyip 608 cümle çıkardık ve bu zaman aralığında bu cümle yapısını ve meydana gelen değişiklikleri tarihi süreci de dikkate alarak tespit etmeye çalıştık. Bu tespitler için belli bir tasnif yöntemi gerekli idi. Bunun için büyük ölçüde Mertol Tulum’un *Ma’arif-name* üzerine yaptığı doçentlik tezi çalışmasındaki sınıflandırma düzeninden faydalandık. Cümlelerimizin tespiti için incelenen romanlar sırasıyla şöyledir: Halide Edip Adivar- Ateşten Gömlek (1922), Reşat Nuri Güntekin- Çalıkuşu (1922), Peyami Safa- Dokuzuncu Hariciye Koğuşu (1930), Yakup Kadri Karaosmanoğlu- Yaban (1932), Yakup Kadri Karaosmanoğlu- Bir Sürgün (1937), Abdülhak Şinasi Hisar- Fehim Bey ve Biz (1941), Semiha Ayverdi- Mesih Paşa İmamı (1948), Refik Halid Karay Nilgün (1950), Peyami Safa –Yalnızız (1951), Yakup Kadri Karaosmanoğlu- Panorama (1953), Yusuf Atılgan- Aylak Adam (1959), Tarık Buğra Küçük Ağa(1964), Kemal Tahir- Yorgun Savaşçı (1965), Oğuz Atay- Tutunamayanlar (1971), Atilla İlhan Bıçağın Ucu (1973), Adalet Ağaoğlu- Ölmeye Yatmak (1973), Yaşar Kemal- Demirciler Çarşısı Cinayeti (1974), Firuzan –Kırkyedililer (1974), Demirtaş Ceyhun-Yağmur Sıcağı (1978), Orhan Pamuk –Kara Kitap(1990), Nedim Gürsel- Boğazkesen(1995), Sevinç Çokum- Karanlığa Direnen Yıldız (1996)

İNCELEME

1. Yardımcı Cümlelerin Yerine Göre Ki'li Birleşik Cümleler

Hint-Avrupa dilleriyle ilişkiler sonucunda dilimize giren bu yapılarda, söz konusu dillerin söz dizimi kurallarına uygun olarak ana cümle başta, yardımcı cümle ise, ana cümlelerin bir unsurunu karşılamak üzere sonda bulunur. Türkçenin tarihsel dönemlerine ait metinlerde bu yapıların sıkça kullanıldığını yukarıda görmüştük. Bizim inceleme konusu yaptığımız 20. yüzyıl metinlerinde de bu cümle kuruluşu fonksiyoneldir. Bunun yanında bağlaç olan ki'den önceki yargı unsurunun, yani yardımcı cümlelerin başta olduğu yapılar da vardır. Bu gibi yapılarda artık (ana cümle + ki + yardımcı cümle) yapısı bozulmuş, baştaki yardımcı cümle sondaki ana cümlelerin bir tamlayıcısı haline gelmiştir. Burada ki bağlacının bir tür kuvvetlendirme unsuru olduğu hissedilmektedir.

A. Cevat Emre, günümüz Türkçesinde ki bağlacının oynadığı rolleri değerlendirirken, ana cümle ve yan cümlelerin yerine göre bir sınıflandırma yapmamışsa da, yan cümlelerin başta olduğu örnekleri de değerlendirmiş ve anlatım özellikleri üzerinde durmuştur. Buna göre ana cümlelerin başta olduğu örneklerde yan cümlelerin (yanal anlatımın) nesne tümleci ve özne görevlerini tespit etmiştir. Yan cümlelerin başta olduğu örneklerde ise bu yargı öbeklerinin hâl zarfı tümleci ve zaman zarfı tümleci görevlerini belirtir.⁷⁸

Biz de ana cümle ve yan cümlelerin yerine göre elimizdeki örnekleri iki grup halinde inceleyebiliriz.

1.1. Temel Cümlelerin Başta Bulunduğu Cümleler

Metinlerimizde temel cümlelerin başta bulunduğu cümlelerin sayısı 319 olarak tespit edilmiştir. Bu tespite dayanarak 20.yüzyıl metinlerinde de “ki”li birleşik cümle yapısının esas söz dizimi geleneğine bağlı kalınmış olduğunu söylemek mümkündür. Bundan da anlaşılıyor “ki”li birleşik cümle yapısı bu yapıyla fonksiyoneldir.

Bu cümlelerde yan cümle ana cümleye özne, nesne, yer tamlayıcısı veya zarf tümleci olarak katılmaktadır (bkz. 2.1.,2.2., 2.3., 2.4.)

⁷⁸ A. Cevat Emre, *Türk Dil bilgisi*, s.529-532.

Benim bundan çıkardığım netice şudur **ki**: İstanbul'da iyi bir garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kızlar vardır.

22.RN. ÇK

Şimdi öyle hissediyorum **ki** benim hakkımdaki fikirleri biraz değişti.

22. RN. ÇK

Muhtar efendi demiş **ki**: ben onu ilk gördüğüm zaman pek gözüm tutmadıydı amma, Allah için iyi kızmış

22. RN. ÇK

Emindirler **ki** insanlar arasında sabretmesini, beklemesini onlar kadar bilen yoktur.

30. PS. DHK

Bana öyle gelir **ki** ölümler mermerlerin aklaştırıp temizleyici tesiri altında önce eriyerek kendilerini yavaş yavaş selvi köklerine emdirirler.

50. RH. N

Bir zahiri hakikat vardır **ki** sathi ve aldatıcıdır.

41. AŞH. FB

Kız zihninde bu arzuyu o kadar beslemiş, süslemiş, kuvvetlendirmişti **ki** dejenere etmiş, bir yarı sevgiye, şehveti andıran bir his haline çevirmişti.

41. AŞH. FB

Bana öyle gelir **ki** ölümler mermerlerin aklaştırıp temizleyici tesiri altında önce eriyerek kendilerini yavaş yavaş selvi köklerine emdirirler.

50. RH. N

Böyle yaparlar **ki** milletin başına tam bela olsunlar.

64. TB. KA

Yukarıda verilen örnekler temel cümlenin başta, yardımcı cümlenin sonda olduğu ve Türkçenin söz dizimi yapısına uygun olmayan alıntı cümle yapılarıdır. Eski Uygur Türkçesi döneminden başlayarak dilimize giren ve belli dönemlerde yaygınlık kazanan bu cümle yapısının ele aldığımız dönemde de fonksiyonel olduğu görülmektedir.

1.2. Yan Cümlenin Başta Bulunduğu Cümleler

Alıntı bir söz dizimi yapısı olan (ana cümle + ki + yardımcı cümle) kuruluşunun, 20. yüzyılda Türkçe üzerindeki Hint-Avrupa dillerinin (bilhassa Farsça

ve Fransızcanın) etkisinin azalmasıyla birlikte işlev kaybına uğradığı söylenebilir. Türk söz dizimi yapısı bu alıntı yapıyı kullanmaya devam etmekle birlikte onun işlevini Türkçeleştirmiş, dolayısıyla asıl işleyişinden uzaklaştırmıştır. "ki" bağlacı yalnız başına veya farklı morfemlerle birlikte bir tür kuvvetlendirme edatı fonksiyonuyla da kullanılmıştır. Bu gibi cümleler dikkatle incelendiğinde esas yargının sonda olduğu görülür.

1.2.1. Ki'nin Kuvvetlendirme veya Vurgulama Fonksiyonu Kazanması

1.2.1.1. +dır ki :

Bildirme eki Türkçe söz diziminde genellikle zaman isimlerine eklenerek yüklem zaman zarfı tümlecini oluşturmaktadır. Elimizdeki kimi örneklerde ise "ki" edatı bu +dır bildirme ekinin üzerine gelerek bir tür kuvvetlendirme ve vurgulama işleyişi kazanmıştır. "ki" edatının burada bir bağlama işlevinden söz edilemez. +dır ki morfemi cümlenin türlü unsurlarının üzerine eklenerek onları vurgulamakta, odaklanma sağlamaktadır.

Öznenin vurgulanması:

Fransızcanın umumi ahengi içinde bunların yaptığı kakafonilerdir **ki şarkıya** belli başlı mizah çeşnisi veriyordu.

37. YK. BS

Yalnız uzun boylu Yahudi gencidir **ki** bu marifete hiçbir dikkat atfetmiyor gibiydi.

37. YK. BS

Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğu içinde belki yalnız Halil Ramiz'di **ki** bütün bu işlere “kurşun dökme” ya da “muska takma” kabilinden birer tedavi usulü gibi bakıyor ve bundan ötürü parti bünyesinin günden güne zaafa düştüğünü, sararıp solduğunu hissediyordu.

53. YK. P

Zaman Zarfı tümlecinin vurgulanması :

Dördüncü defadır **ki** sana buralarda rast geliyorum.

32. YK. Y

Ekiles , Mikelangelo. Titien ve Promete'nin korkunç sergüzeştini onunla böyle bir ıstırap ortaklığından sonradır **ki** bizlere nakletmek imkanını buldular.

53. YK. P

Gün atıncadır **ki** bir adım atıp, bir zıncı deyiş durmağa başladı.

74. YK. DÇ

Sadrazam görmüştür ama böyle aziz bir varlığı ilk olaktır **ki** bağrına basıyor.

74. YK. DÇ

İşte üçüncü defadır **ki** bana aynı hikayeyi tekrar ettiriyorsunuz.

53. YK. P

Hâl Zarfı tümlecinin vurgulanması :

Zaten İrfan'la buluşmak zevkiyledir **ki** Halep'e gitmeyi göze almıştı.

41. RH. SG

Anlaşılan o alışkanlıkladır **ki** gözlerini İabella Pansiyonu'nun camlarından ayıramıyordu.

50. RH. N

Halil Ramiz yarından yarıya bu endişenin zevkiyledir **ki** iki kardeşin masasına oturdu ve yüzü salona dönmüş olarak Selim Sabri'nin yanı başında yer aldı.

53. YK. P

Bazı örneklerde +*dlr* bildirme eki kullanılmamıştır, bunu bir sıfır morfem fonksiyonu olarak kabul ediyoruz, yani ek kullanılmasa da fonksiyonu korunmuştur :

Her an susturan ve sarartan o derin elemlerden biri **ki** beni kendi içimden de uzaklaştırıyor, ruhumu haritasını bilmediğim ıssız adalara götürüyor.

30. PS. DHK

O acılardan biri **ki** saniyeler içinde artıyor, azamiye çıkıyor, gözlerimin arkasında karanlık ve kulaklarımda bir uğultu yapıyor, kendimi taşımayacak kadar dermanı mı kesiyordu.

30. PS. DHK

Bu gazete ve mecmualar **ki** Doktor Hikmet için şu dar ve kuru sürgün hayatında yegane nişat ve teselli kaynağıdır.

37. YK. BS

Beygir suratlı sarkık sağ elini göğsüne bastıra bastıra selam verir, pis seyrek Türkmen bıyıklı bir Bektaşî şeyhi **ki** *nerden çıkmış, nasıl çıkmış da kapağı Direkliyali'ya atmış, belli değil.*

73. Aİ. BU

var ki yapısı da zaman bildiren adlardan sonra kullanılarak "yaklaşıklık" anlamı katmaktadır. Bu yapıda da +dır morfeminin düşmüş olduğunu kabul edebiliriz : *var+dır ki > var+ø ki*.

Beş yıl var **ki** Madam Ani'nin evinin bir odasında pansiyon kalıyordu.

78. DC. YS

Aylar var **ki** evden dışarı çıkmamış.

78. DC. YS

1.2.1.1. -miş olacak ki :

Esasen ihtimal, varsayma anlamı taşıyan -miş olacak'lı yan cümleler de bu anlam "ki" bağlacıyla kuvvetlendirilmektedir. Bu cümlelerin bir başka anlatım özelliği de "ivedilik" veya "birdenbirelik"tir. Bunlar ana cümleye bir zarf tümleci olarak bağlanmaktadır:

Herhalde bir şaşkınlık ve dalgınlık saniyesi geçirmiş olacağım **ki** kuzenim birdenbire elini uzattı, fondanı parmaklarımdan kopmak istedi.

22. RN. ÇK

Belki de hastasını nefes nefese takip etmiş olacak **ki** yürek parçalayıcı bir inilti ile: -Öldü...Babam öldü...diye yerinden fırladı.

48. SA. MPI

Arkadaşım azıcık kendine gelmiş olacaktı **ki** kraliçesine sordu:

-Mademki istiyor, hatırını kırmayalım.

50. RH. N

Aysel gözlerimden her şeyi anlamış olacak **ki** hemen kaçıp gitmek istedi.

73.AA. ÖY

Gri redingotlu efendi bir pot kırdığını derhal anlamış olacak **ki**, hemen sözünü çevirdi.

73. AA. ÖY

Sarışın kadın üşümüş olacak **ki** birden ayağa kalktı.

74. F. KY

1.2.2. "Ki" Bağlacının Sıralama İşleviyle Kullanılması

Kimi cümlelerde "ki" bağlacı ana cümle ile yan cümleyi birbirine bağlamaz, iki bağımsız cümle birbirine oluş sırasıyla bağlanır ve "ki" bağlacı ikinci cümledeki oluşun birincinin hemen ardından, peşi sıra meydana geldiği vurgusunu oluşturur.

Kimi zaman cümlelerin ortak bir zamanda olabilecek faaliyetler olduğu kanısına varırız.

Vermem, bir meteliğimi vermem, alamazsınız...diye yeniden sayıp dökmeye başlamıştı **ki** bu ardı arkası gelmeyen vaveylanın sona ermeyeceğini anlayan memurlar bir an evvel işi bitirmek azmiyle Halis Efendi'nin etrafında toplandılar.

48. SA. MPİ

Kendi yurtlarından korumak istedikleri topraklardan ikinci defa kovulanlar ortalarına aldıkları başıbozuk tutsaklarıyla köyden çıkıp harman yerine ancak varmışlardı **ki**, arkalarından acılı bir bağırtı duyarak hep birden dönüp baktılar.

65. KT. YS

Tafas denilen kara taştan yapılmış büyücek bir Arap köyünün batısına yanaşmıştı **ki** apansız köyden ateşe tutuldu.

65. KT. YS

İkinci üstüydü **ki** Karakız Hatun yerinden bir irkiliş, birden sıçramayla doğruldu, sonra gene eski durumuna geldi, direğe sarıldı.

74. YK. DÇ

Kocasının şu an evde sakin sakin gazetesini okumakta olduğu düşüncesine tam sinirlenmek üzereydi **ki** birden odanın kapısı açıldı.

78. DC. YS

Berber olduğunu yazan bu okuyucumun mektubunu unutmak üzereydim **ki**, bir öğleden sonra kendisi gerçekten çıkageldi.

90. OP. KK

Bir sigara içimi zaman geçmişti **ki** müziğin ahenkli yürüyüşünü bastıran helikopter homurtuları duydu.

96. SÇ. KDY

1.2.3. Diğer Yapılar :

Yardımcı cümlesinin başta bulunduğunu düşündüğümüz bazı cümle yapılarında da yardımcı cümle olarak kabul ettiğimiz cümlelerde olabilirlik, ihtimal anlamını kazandıran “olmak” yardımcı fiili kullanılmadığı halde biz cümlenin anlamından, metnin içindeki konumundan yukarıda bahsettiğimiz cümleye yardımcı cümle niteliğini kazandıran anlamı rahatlıkla çıkarabiliriz.

Gülsüm Hanım'ın güzel olmadığını, aklına güvenmediğini sözden, sazdan, cilve ve işveden nasibini almamış ve yakışıklı bir adam olan kocasına denk olmadığını itirazsız kabul etmesi ona belki kendisinin bile farkında olmadığı bir kuvvet, gizli bir cesaret vermişti **ki**, henüz sürmemiş bir tohum gibi ortaya çıkmak için fırsat gözleyen bu cesaret nüvesini meydana vurmak için acele etmiyordu.

48. SA. MPI

Turist kamarasında aynı kokuyu sürünmemişti **ki** yerin darlığına rağmen böyle kibar bir lavanta rayihası sezmemiş, sadece tırnak cilasının muzlu kokusunu ve biraz da harcıalem Origan de Coty losyonunun adice kamçılıyıcı havasından rahatsızlık duymuştum.

50. RH. N

Odada kendimden geçerek epeyce eğlenmişim **ki** Nil geciktiğime dikkat etmiş.

50. RH. N

Düşünceleri ise onu mutlu etmiyordu **ki** yüzünde ender görülen o yumuşama belirip sesinin buyuran anlamını yitiriyordu sık sık.

74. F. KY

Bir dilde cümle yapısı söz konusu olduğunda dilin kendi imkanları içerisinde, kendi özüne uygunluk çerçevesi içinde ana cümle - yan cümle sıralamasını değiştirebileceğini görüyoruz. Bu sıralama değişikliği bizim kaynak metinlerimizde de tespit edilmektedir. Yardımcı cümleler bu ana cümleleri Türkçe söz dizimi sırası içerisinde çeşitli görev ve anlam ilgileriyle çevrelemektedirler.

2. Yardımcı Cümlenin Cümledeki Görevine Göre Ki'li Birleşik Cümleler

2.1. Özne Yardımcı Cümleli Temel Cümleler

Bu tip cümlelerde yardımcı cümle temel cümlenin fiiline sorulan, fiilin kim tarafından gerçekleştirildiği sorusuna cevap niteliğindedir. Yardımcı cümlenin temel cümleye aidiyeti özne üzerinden gerçekleşir.⁷⁹ “Ki”nin izah edici, aydınlatıcı

⁷⁹ Mertol Tulum, bu yapıdaki cümle örneklerini, “Fail Yardımcı Cümleleri” başlığı altında ele almıştır. Ma’arif-name’de özne yardımcı cümleli ana cümle misalleri bir hayli çoktur. Kanaatimizce bu ele alınan metin nazım dilinde olmasından, “ki”li birleşik cümle yapısının da nazım diline daha uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Tulum, fail yardımcı cümleleri, birçok alt sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Özne yardımcı cümleler, ana cümle yükleminden sonra yer alan ve ana cümle içinde yer alan fail yardımcı cümleleri olarak ana bölümlere ayrılmışlardır. Daha sonra alt dallarda her iki grup ana cümle içinde temsil edilip edilmeme durumlarına, ana cümleye isim-fiil, iyelik grubu, fiil grubu olarak katılma hallerine ve yardımcı cümle yüklemine ana cümle yüklemiyle zaman münasebetine göre örneklerle izah edilmiştir. S.27-39

fonksiyonu özneyi açıklamak üzerinedir. Temel cümlede özne yoktur. Temel cümlelerin öznesi kendi varlığını yardımcı cümle şeklinde temel cümlelerin dışında bulmuştur. Bu tür yardımcı cümlelerin görevi, temel cümlelerin “ne, kim” sorusuna cevap vermekle beraber onun öznesi olarak görev yapmaktır.

Onlara anlatılacaktır ki böyle bir davranış, bütün yaşantıları ile çelişki içindedir, gerçeğe bir ilgisi yoktur.

71. OA. T

Böyle bir davranışın bütün yaşantıları ile çelişki içinde olduğu, gerçeğe bir ilgisi olmadığı onlara anlatılacaktır.

Aziz dostum bundan da anlaşılıyor ki “mesken masuniyeti kanunu” olsun,” şahsi hürriyet prensibi” olsun, yalnız onun hesabına ve onun lehine icad edilmiş şeylerdir.

37. YK. BS

Aziz dostum, mesken masuniyeti kanununun, şahsi hürriyet prensibinin yalnız onun hesabına ve lehine icad edilmiş şeyler olduğu bundan da anlaşılıyor.

Bu cümlelerin esas kural olarak temel cümlesinin başta yardımcı cümlesinin ise sonda olduğu görülmektedir. Yardımcı cümleler de “ki”nin izah edici fonksiyonuyla özne görevindedir. Temel cümlelerin fiiline, yargısına sorulan “ne, kim” sorularına cevap vermektedir.

2 . 2 . Nesne Yardımcı Cümleli Temel Cümleler

Bu tip cümlelerde de yardımcı cümle temel cümleyle soru sormamızı sağlar. Temel cümle geçişli bir fiil üzerine kurulduğu zaman yan cümle nesne görevinde olur. Yardımcı cümlelerin temel cümleyle aidiyeti nesne üzerinden gerçekleşir. Yardımcı cümlelerin nesne olduğunun tespitini yapabilmemiz, temel cümleyle sorduğumuz “ne, kim, neyi, kimi” sorularıyla mümkündür. Bu tip cümlelerde “ki”nin

Tulum’un eserindeki bazı fail yardımcı cümle yapıları şunlardır: Ana cümle yükleminden sonra yer alan ve ana cümleyle iyelik grubu halinde katılan cümleler: Yakın olmuştur ki müteveccih olavuz bir tarik-i as’aba.(45/9-10)(Bir tarik- as’aba müteveccih olmamız yakın olmuştur.)Ana cümle yükleminden sonra yer alan ve ana cümleyle fiil grubu halinde katılan cümleler: Ba’id degüldür Allah’ın lutfundan ve kereminden ki bu kadar tasdiki dahi fi’l-cümle iman add ide(57/11-12) Bu kadar tasdiki dahi iman addetmek Allah’ın lutfundan ve kereminden baid değildir. Ana cümle yükleminden sonra yer alan ve yardımcı cümle failininana cümlede iyelik eki olarak yer aldığı cümleler: Ol münasebette hatırıma geldi kimeşayih-ı meşhureyi anam. (27/13) O münasebette hatırıma meşayih- meşhureyi anmak geldi. Yardımcı cümlelerin ana cümle içinde yer aldığı ve zamirle temsil olunduğu cümleler: Şunun ki gönlinde derd eseri olur, her mevcuddan onun bir dürlü haberi olur.(110/16-17) Gönlinde derd eseri olanın her mevcuddan bir türlü haberi olur.

görevi yine izah etmek, aydınlatmak üzerinedir.⁸⁰ Metinlerimizde nesne yardımcı cümleli çok sayıda örnekte tespit ettik. Bu örneklerin hemen hepsinde tam donanımlı cümlelerimizden sonra “dedim ki, diyor ki, der ki” şeklinde bizi nesne yardımcı cümleye yönelten *aktarma* görevli sözcükler bulunmaktadır. Bu tip cümlelerde bazen aktarma görevli sözcüklerden sonra açıklama ilgisi kurmaya yarayan yardımcı cümle ilgili noktalama işaretiyle devam etmiş, bazen de bunu kullanmaya gereksinim duyulmadan cümle nesne yardımcı cümleye doğrudan bağlanmıştır.

2.2.1. Temel Cümleye Olduğu Gibi Katılan Nesne Yardımcı Cümleler

Ana cümle yüklemine “de-” fiili çeşitli kip ekleri ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş şekilde bulunmakta, yanına “ki” bağlacını da alarak “ne, kim, neyi, kimi” sorularına cevap veren nesne yardımcı cümleye bağlanmakta ve bu nesne yardımcı cümlesi ana cümleye olduğu gibi katılmaktadır. Bu tip cümlelerde nesne yardımcı cümleleri *bildirme* işlevini üstlenmişlerdir. Başkasının sözlerini aynen nakledebilirler.

Bu ses ona der **ki**: Bütün okuduğun kitaplarda, mecmualarda vasıflarını ezberleyip de gözlerinle görmediğin, ellerinle dokunmadığın, burnunla güzel kokularını alamadığın sihirli iklimlerin anahtarı hep bendedir.

37. YK. BS

İçinden diyordu **ki**: En sağlamımız taşı ezse suyunu çıkarırdı, hele bak ne hale gelmiş nasıl da çökmüş, ufacık kalmış.

41. RH. SG

Tayfun’a diyorum **ki**:

-Artık sen de yat, yol yorgunusun; beni de tatlı bir uyku bastırdı.

50. RH

De- fiilinin gelecek zaman çekimiyle kurulan kimi yapılar, kalıplaşmış ve bir tür cümle başı bağlama edatı işlevişi kazanmıştır. Bunlar "öneri başlangıçlı açıklama ifade eden cümleler" olarak değerlendirilebilir.

⁸⁰ Mertol Tulum'un bu yapıdaki cümlelere dair verdiği bazı örnekler şunlardır: Ana cümle yükleminden sonra yer alan nesne yardımcı cümleleri: Bilmezem ki bu hakim-i fu'adı sen nice onarasın bu kadar fesaddan sonra...(121/1-3) (Bu hakim-i fu'adı bu kadar fesaddan sonra nasıl onaracağımı bilmezem.) Ana cümleye cümle halinde katılan nesne yardımcı cümleleri: Gah didüm ki: İlm-i zahirden biraz nesne göreyim. (Gah, ilm-i zahirden biraz nesne göreyim, dedim.) Ana cümle içinde yer alan nesne yardımcı cümleler: Bir kişiye ki alemde yitecek kadar kut ola n'eyler anı ki hazinesi dürr ü yakut ola.(165/12-13)(Bir kişiye alemde yitecek kadar kut olduktan sonra hazinesinin dürr ü yakut olmasını neyler.)

Diyeceksin **ki** kiraya versinler.

53. YK. P

Emme sen bana diyeceksin **ki** ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.

53. YK. P

2.2.2. Temel Cümleye Doğrudan Katılmayan Nesne Yardımcı Cümleleri

İncelediğimiz cümlelerde yukarıda belirtildiği gibi kelimelerden ve noktalama işaretlerinden sonra varlığı açıkça nesne olarak belirtilmiş cümlelerden başka “ki” bağlacından sonra yardımcı cümlesi nesne olarak görev yapan cümle yapılarıyla da karşılaştık. Bu cümleler de yine varlıkları “ki” bağlacı ile desteklenmiş, “ne, kim, neyi, kimi” sorularına cevap veren cümlelerdir.

Şimdi öyle hissediyorum **ki** benim hakkımdaki fikirleri biraz değişti.

22. RN. ÇK

Benim hakkımdaki fikirlerinin biraz değiştiğini hissediyorum.

Oysa burada **isterdim ki farkında olsunlar**. Zira, sağ kolumu ben onlar için kaybettim.

32. YK. Y

Farkında olmalarını isterdim.

Bir aralık birdenbire fark etti **ki** kahveden çıktığından beri meğerse kendisi yürüyor sanıyorken koşuyormuş.

41. RH. SG

Kahveden çıktığından beri kendisinin yürüyor sanıyorken koştuğunu fark etti.

Giderken düşündüm **ki** gezintiden öfkeli döneceksin, bir yere kımlıdanmadığımı öğrenirsen rahat edeceksin, tatlı tatlı uyuyacaksın.

50. RH. N

Gezintiden öfkeli döneceğini, ... , düşündüm.

Henüz taze uyku kokan ve uyku mahmurluğu içinde otomatik hareketlerle numara yapan bir nevi sirk artisti, bir dansöz gibi aynı işleri aynı eda ile her sabah tekrarlayan bu körpe kadın galiba sanırdı **ki giyinip kuşandıktan, saçını toplayıp “şinyonunu” oturtuktan sürmelerini çekip allığını sürdükten, Erenköy fulya kolonyasına bulandıktan güya hanımlaştıktan sonra daha güzel daha çekici oluyor.**

50. RH. N

Henüz taze uyku kokan ve uyku mahmurluğu içinde otomatik hareketlerle numara yapan bir nevi sirk artisti, bir dansöz gibi aynı işleri aynı eda ile her sabah tekrarlayan bu körpe kadın giyinip kuşandıktan, saçını toplayıp “şinyonunu” oturtuktan sürmelerini çekip allığını sürdükten, Erenköy fulya kolonyasına bulandıktan güya hanımlaştıktan sonra daha güzel daha çekici olduğunu sanırdı.

Bilmeyenler sanırlar **ki** çay rayihasının en nefisi Seyhan’da duyulur.

50. RH. N

Bilmeyenler çay rayihasının en nefisinin Seyhan’da duyulduğunu sanır.

Herkes biliyordu **ki** bu cılız, çelimsiz adam izi aranmakta olan o garip facia kahramanının en yakın felaket arkadaşı, savaş yoldaşıydı.

53. YK. P

Herkes bu cılız, çelimsiz adamın izi aranmakta olan o garip facia kahramanının en yakın felaket arkadaşı, savaş yoldaş olduğunu biliyordu.

Fakat bunlar bilsinler **ki**, Niyazi denilen adam, bu sefer susmayacaktır; icap ederse mahkemelerde dava açacak, icap ederse hayalin erişemeyeceği kadar yüksek makamlara başvuracak, mutlaka hakkını kurtarmanın bir yolunu, bir çaresini bulacaktı.

53. YK. P

Fakat bunlar Niyazi denilen adamın, bu sefer susmayacağını; icap ederse mahkemelerde dava açacağını, icap ederse hayalin erişemeyeceği kadar yüksek makamlara başvuracağını, mutlaka hakkını kurtarmanın bir yolunu, bir çaresini bulacağını bilsinler.

Yine pek iyi biliyordu **ki** sert bir çatışmada büyük bir çoğunluk Hoca’yı tutacak, hem de daha kuvvetle tutacaktı.

64. TB. KA

Sert bir çatışmada büyük bir çoğunluğun Hoca’yı tutacağını, hem de daha kuvvetle tutacağını biliyordu.

Esirlikte öğrendim **ki** o günlerde çapulcuların sayısı on beş binden artmış.

65. KT. YS

Esirlikte o günlerde çapulcuların sayısı on beş binden artık olduğunu öğrendim.

Dünya alem biliyor **ki** Abdülhalik'le Gül Fatma'nın sevdaları gibi sevda Kerem ile Aslı'da yok.

74. YK. DÇ

Dünya alem Abdülhalik'le Gül Fatma'nın sevdaları gibi sevdanın Kerem ile Aslı'da olmadığını biliyor.

2.2.3. Nesne Yardımcı Cümlelerde ki Bağlacının Kuvvetlendirme Fonksiyonu

“Ki”nin cümle başında bir sözcükle kullanıldığı cümle yapılarında diğer nesne yardımcı cümlelerinin açıklama ilgilerine oranla “*özellikle belirtme, vurgulama*” işlevleri daha yüksektir. Bu tip cümlelerde “*muhabatın dikkatini çekme, yoğunlaştırma*” anlamını daha çok hissederiz. Bunlar yine temel yargının “ne, kim, neyi, kimi” sorularına cevap vermekte, fakat cümle başında kullanılması ilgisi dolayısıyla da vurgu fonksiyonunu daha çok hissettirmektedir. Cümleler ifade ettikleri çeşitli anlamlara dayalı olarak kuvvetlendirilmektedirler. Söz dizimi bakımından ki bağlacı yine iki yargıyı birbirine bağlama işlevi görmekte, fakat anlam olarak kendisini bir cümle başı edatı olarak hissettirmektedir. Bu tüp cümle yapılarında “ki” bağlacının nesne yardımcı cümle kurma özelliğinin nispeten zayıfladığı kanaatindeyiz. “Ki” bağlacının yüklendiği bu anlam kimi cümlelerde *kesin hüküm bildirme* iken kimi cümlelerde *tahmin yürütme* şeklindedir. Bu anlamlar, ana cümle yüklemine teşkil eden fiilin anlamına göre oluşmaktadır. Kesinlik anlamı *bilmek, görmek, anlamak, duymak* gibi fiillerle; tahmin anlamı ise *diyebilmek, düşünmek, sanmak, saymak* fiilleriyle sağlanmıştır.

2.2.3.1. Kesin hüküm bildirme anlamı verenler:

Yine **bilmelisiniz ki** bu ağza alınmaz lakırdıları utanmadan, çekinmeden bile size yazan nankör ve terbiyesiz kız, karşı karşıya gelecek olursanız, bir çamaşırcı kadın kavgası yapmağa da kadirdir.

22. RN. ÇK

Görüyorum ki epeyce de eşya almışsınız.

37. YK. BS

Görüyorsunuz ki bu benim son Montmartre gezintimdir.

37. YK. BS

Biliyorum ki itaatle bekleyişimden memnun kalmaz.

50. RH. N

Ama **biliniz ki** muhitinizden uzak yaşayamam.

50.RH. N

Fakat **biliyorum ki** sesine kavuştuğum anda çehresinin hasretini unutacağım.

50. RH. N

Biliyordu ki Mansurzadeler Ankara'nın en zengin insanlarındandır.

53. YK. P

Biliriz ki gözlerini para hırsı bürümüş şahsi menfaat düşkününü nice insanın kalbinde de böylesine bir kızını, oğlunu, karısını mutlu görmek endişesi ve hatta varını yoğunu bir sevgiliye bahşetmek fedakarlığı vardır.

53. YK. P

Diyorsunuz ki Selim Işık diye bir mesele hiç olmamıştır.

71. OA. T

Bilir misiniz ki cephede olsaydık, bundan dolayı sizi vurabilirdim.

73. Aİ. BU

Gördüm ki ölçüler rakamlarla doğrulanıp anlaşılır.

74. F. KY

Bakın **görüyorsunuz ki** burada, karşınızda, ayaktayım.

74. F. KY

Duydum ki öldürmüşsün, Mustafa. **Duydum ki** Derviş yerine, Derviş'in oğulları yerine üç fukarayı kurban eylemişsin. **Diyorlar ki** Mustafa, elin varmıyormuş Derviş'ini öldürmeğe. **Diyorlar ki** Mustafa, sen kıyamaz olmuşsun Sarıoğluna. **Diyorlar ki** şahinim, elin titriyormuş Derviş'i görünce de kurşun sıkamıyormuşsun ona.

74.YK. DÇ

Biliyor ki her şeyi bir bir duyacaksınız.

74. YK. DÇ

Anladım ki ne anlatırsam anlatayım, önemli değildi.

90. OP. KK

Biliyordu ki Cangür saatsiz durmazdı.

96. ŞÇ. KDY

Ana cümle, yardımcı cümlelerin öznesinden sonra gelebilmektedir. Bu durumda kesinlik anlamı yanında muhatabın dikkati bu özneye çekilmektedir:

Nilgün anladım **ki** yalnız kendisi istediği vakit karşısındakini gözlerinin gökyakutluluğu içine alıyor.

50. RH. N

Bazı cümle yapılarında da yardımcı cümle temel cümlelerin var, yok, lazım(dır) edatlarıyla ifade olunan yüklemine izah etmekte ve onun sorusuna cevap olmaktadır.⁸¹

Eğer bu harp sahnesinin aynı ise mutlak olarak kabul etmek **lazımdır ki** ya kadın o sahneyi evinde otururken görmüş veya gören bir şuurla temas halinde bulunmuştur.

51. PS. Y

2.2.3.2. İhtimal anlamı verenler:

Sanıyorum ki kalkıp beyaz kollarını İhsan'ın boynuna dolayacak ve Eskişehir'de verdiği karar öpüşünü tamamlayacak.

22. HE. AG

Farz edin **ki** Çalıkuşu da anası gibi bir köşede ölüp gitti.

22. RN. ÇK

Bunun sebebine gelince, **öyle sanıyorum ki**, ben etrafındaki hayata pek fazla kendini kapıp koyuveren hafif ve dikkatsiz bir çocuktum.

22. RN. ÇK

Beni dinle, **öyle sanıyorum ki** bu gözler artık beni anlayabilecek kadar ıstırap çekmiş ve düşünmüş.

22. RN. ÇK

Diyelim ki Doktor Hikmet'in samimi bir entelektüel sıfatıyla mübarek bir nesne gibi telakki ettiği bir sanat eseri etrafındaki münazaa, insanda herhangi bir reaksiyona imkan vermeyecek kadar çirkin ve adidir.

37. YK. BS

Hatta **diyebilirim ki** öbür kadınlar bir mukayese vasıtası olarak o sevgiyi arttırmaya, ateşini körüklemeye yararlar.

50. RH.

⁸¹ Alaaddin Mehmedoğlu, "Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle", s.268

Düşün ki senin otelde Feriha ile yemek yediğini bana hiç kimse haber vermedi.

51. PS. Y

Düşün ki tecrübenin yapıldığı tarihlerde henüz 8'inci İngiliz ordusundan eser yoktur ve askeri şefler bile taarruzun hangi gün başlayacağını bilmiyorlardı.

51. PS. Y

Diyebilirim ki hemen hiç sevilmiyor.

53. YK. P

Tut ki sırf şahıslarını ve ihtiraslarını ilgilendiren bu emellerinde muvaffak oldular, beyliklerini kurdular, silahları, palaları ile ümmeti hükümleri altına aldılar.

64. TB. KA

Sanıyor ki ilk sözü bana söyletmekle, "Evrakın sizde olduğunu söylediler" gibi yanlış bir cümleyle başlayacağım ve beni en aşağı iki oda kadar öteye savuracak.

71. OA. T

Say ki kıskanıyorum, ne değişir?

78. DC. YS

Say ki bir yaz günü.

78. DC. YS

2.2.4. Temel Cümlede Zamir İle Temsil Olunma

Kimi örneklerde nesne görevindeki yardımcı cümle ana cümlede iyelik eki almış bir zamirle temsil olunmaktadır. Tersine bir ifadeyle, bu gibi ki'li birleşik cümlelerde zamirle kurulan ana cümle nesnesi, yardımcı cümlede açıklanmaktadır. Bu tip cümlelerde yardımcı cümle temel cümlede nesne işleyişindeki zamiri açıklar ve Türkçe dizilişli bir cümleye çevrildiğinde yardımcı cümle ana cümlede nesnesine dönüştürülür.⁸² Temel cümlede belirlenmiş kelime daha çok "şu" ve "şurası" zamirleridir. Bu cümle yapısı ifadeye zenginlik katmakta, edebi anlatımı güçlendirmektedir.

Şunu da itiraf ederim ki kalbimin dertlerini, talihsiz başımın serüvenlerini anlatmak için yanıyorum.

22. HE. AG

⁸² Alaaddin Mehmedoğlu, *a.g.e*, s.272

Fakat **şunu** da söylemeli ki devlet hastanelerinde yaptığı ameliyatlardan on para almaz.

37. YK. BS

Ama **şunu** unutma ki dinsiz cemiyetler kurur, yavanlaşır ve septik temayüllerin boğuntusu ile içten içe bir azap, bir huzursuzluk hisseder.

48. SA. MPİ

Şunu söyleyeyim ki Sultan Hazretlerinin teyzeleri Dilbeste Hanımefendiyle mülakata etiketsiz gidiyorum.

50. RH. N

Bazı cümlelerde nesne yardımcı cümle temel cümlede zamirle temsil olunurken, öge olarak temel cümlede fiilimsisine aittir.

Mamafih, sana **şunu** da söylemeye mecburum **ki** *artık burada kalamazsın.*

22. RN. ÇK

Sana artık burada kalamayacağını söylemeye mecburum.

Fakat **şurasını** da belirtmek isterim ki bu zafer kolay olmamıştı.

71. OA. T

Bu zaferin kolay olmadığını belirtmek isterim.

2.2.5. Ana Cümle Yüklemleri *bak-* Fiili İle Kurulanlar

Bak- fiili “ki” ile beraber cümle başında bulunarak, nesne yardımcı cümle kurma görevini üstlenmektedir. Bakmak fiili geçişsiz bir fiil olduğu, yani nesne almadığı halde böyle bir yapının ortaya çıkması, söz konusu fiilin burada kendi anlamıyla değil “gör-“ anlamıyla kullanılmasındandır. Bu gibi cümle örneklerine tarihsel dönemlere ait metinlerde de rastlanmaktadır.⁸³

Arkasına döndü, **baktı ki** anası tam arkasında, iki büklüm, olanı biteni izlemiş, gözleri yuvalarından fırlamış, tepeden tırnağa tir tir titreyerek orada duruyor.

74. YK. DÇ

Bir gün **baktılar ki** Alicik gene sırta kadem basmış.

74. YK. DÇ

⁸³ İsmet Cemiloğlu'nun, *Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde “Bakdı gördi” veya “Bakdılar gördiler” şeklinde başlayan cümle yapıları tespit edilmiştir. Bu da Dede Korkut Hikayelerinde kalıplaşmış bir cümle şeklinin ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Bakdı gördi kız karındaşları karalı göklü otururlar./ Bakdı gördi bir ozan gider. / Bakdılar gördiler altı bölük toz indi. (s. 120) Bu örneklerde geçen “bakdı, gördi” ikilemesinin modern metinlerde geçen “bakmak” fiilindeki anlamı desteklemek arzusuyla ortaya çıktığı düşünülebilir.

Bakmak fiili “bir de” ile birlikte kullanıldığında “görme, haberdar olma, farkına varma” işinin “aniden, birdenbire” gerçekleştiğini ifade etmektedir :

Dolaşırken bir de **bakıyordu ki** *tipi bastırmiş*. Evlerin sarayların tepelerine, dağların doruklarına dek kar her yeri kaplamış.

95. NG. BK

Bir de **bakıyordu ki** kentin sokaklarında değil bir su başında.

95. NG. BK

Bir de **bakıyordu ki** ordusuyla sapsarı bir çöldeler. Alevler fişkırıyor askerlerin zırhlarından.

95. NG. BK

“*Bakmak*” fiilinin ana cümle yüklemi olması ve yardımcı cümleyi nesne olarak görmemizi sağlamanın yanı sıra yardımcı cümle kurmaya da yarar ve bizzat kendisi yardımcı cümle yüklemi rolüne soyunur. Başka bir ifadeyle, ana cümle yüklemi baktı ki, bakar ki şeklinde kurulan ki’li birleşik cümleler, bir bütün olarak ve “anla-, farkına var-“ anlamlarıyla bir başka cümlenin zarf tümlecini teşkil etmekte, baktı ki, bakar ki yapıları bir tür zarf-fiil işleyişiyle kullanılmaktadır.

Baktı ki Süleyman kendisi de, karısı da, çocukları da ölecek, **baktı ki** bu çukura insan dayanmayacak, bu büyük hapishaneden kurtulmanın yolunu aradı.

74. YK. DÇ

Süleyman kendisinin de karısının da çocuklarının da öleceğini görünce bu büyük hapishaneden kurtulmanın yolunu aradı.

Bakar ki *yabancıdır, bilinmezdir; ses etmez*; sen çıkıp gittiğinde de ardından bir alaya bir taşlamaya geçerler ki, böylesini sen ben bile kıvıramayız.

74. F. KY

Yabancı, bilinmez olduğunu görünce ses etmez.

Gün açınca **baktılar ki**, *köy kapkara bir kömür ve kül yığını*. Sıtmalı göçmenler köyün orta yerine yığılıp akşama kadar ağlaştılar.

74. YK. DÇ

Köyün kapkara bir kömür ve kül yığını olduğunu görünce sıtmalı göçmenler köyün orta yerine yığılıp akşama kadar ağlaştılar.

2.3. Yer Tamlayıcı Görevindeki Yardımcı Cümleler

Kimi örneklerde yardımcı cümleler ana cümleye yer ve yön ilgisi ile katılmaktadırlar. Bu gibi yardımcı cümleler ana cümleye sorulan *nerede, kimde, kimden, nereden, nede, neden, kime, nereye, neye* sorularına cevap vermekte ve cümlenin yer tamlayıcısını teşkil etmektedirler.⁸⁴ Elimizdeki örnekler Türkçe söz dizimine gerekli hâl eklerini almış fiil grupları hâlinde çevrilebilmektedirler. Bu yapıdaki cümlelerin sayısı az olup bizim metinlerimizdeki örnekler aşağıdakilerden ibarettir:

Emindirler ki insanlar arasında sabretmesini, beklemesini onlar kadar bilen yoktur.

30. PS. DHK

İnsanların arasında sabretmesini, beklemesini onlar kadar bilen olmadığına emindirler.

Şüphe yok ki, Mesih Paşa İmamı, şu kısacık fakat tecrübe ve ibret dolu zamanla Tahir'i daha iyi anlıyor ve ona hak veriyordu.

48. SA. MPI

Mesih Paşa İmamı'nın şu kısacık fakat tecrübe ve ibret dolu zamanla Tahir'i daha iyi anladığına ve ona hak verdiğiğine şüphe yok.

İnan ki böyle bir şey imkansız değildir.

51. PS. Y

Böyle bir şeyin imkansız olmadığına inan.

İnanın ki çok iyiyim.

74. F. KY

⁸⁴

Mertol Tulum, yer tamlayıcısı görevindeki yardımcı cümleleri; ana cümle içindeki yeri, ana cümlede bir zamirle temsil edilip edilmemeleri, farklı kelime grupları halinde ana cümleye katılmaları ve ana cümle yüklemi ile yardımcı cümle yüklemine zaman münasebetlerine göre sınıflandırmıştır. Ana cümleye yönelme haliyle katılan cümleler: Razi olur ki hakir ola surette, fakir ola gayette. (110/9-10)(Surette hakir ve gayette fakir olmağa razı olur.) Ana cümleye yönelme haliyle katılan ve ana cümlede zamirle temsil edilen cümleler: Hadim ana dirlere ki şeb ü ruz hizmet üzerine kayım ola.(107/1) (Hadim, şeb ü ruz üzerine kaim olana derler.) Yardımcı cümlenin ana cümle içinde yer aldığı cümleler: Kim ki Kur'an okur hakkını virmez ve kim ki Kur'an okur, ne didüğünü bilmez, ol Kur'an ana hasm olur kıyamette ve ol Kur'an ana 'adu olur yevm-i sa'atte.(129/4-6)(Kur'an okuyan (okuyup da) hakkını vermeyene, o Kur'an kıyamette hasım olur ve Kur'an okuyan (okuyup da) ne dediğini bilmeyene o Kur'an yevm-i sa'atte adu olur. (s. 56-61)

Çok iyi olduğuma inan.

Bizim de vaktimiz yok; **inanın ki** hamımfefendi.

78. DC. YS

Vaktimiz olmadığına inan.

“Ki bağlacı ile temel cümleye yer tamlayıcısı göreviyle bağlanan yardımcı cümleler zamanla sanki bu özelliklerini kaybetmişler, daha çok kuvvetlendirme, vurgulama, kesinlik katma anlamlarını ifade eder olmuşlardır. Yardımcı cümlenin nesne fonksiyonunda olduğu ki’li birleşik cümlelerde de böyle bir anlamın geliştiğini görmüştük (bkz. 2.2.3.) Ma’arif-name’de de hal eklerini taşıyan bu kelime gruplarının ana fonksiyonu zaman ve mekan içindeki yer ve yön ifade etmek olmakla birlikte, bu ana fonksiyon birlikte kullanıldığı fiilin manasına bağlı olarak yönelme ve ayrılma eklerinin taşıdığı çeşitli ifadeler halinde görülür. Dolayısıyla bu gruplar cümlenin çeşitli manalar ifade eden zarfları olurlar.”⁸⁵ Tulum, metnindeki birçok misalin de bu durumda olduğuna işaret eder. Bizim örneklerimiz de her ne kadar bu sorulara cevap verse de aslında yer tamlayıcısı yardımcı cümlesinin bağlandığı temel cümlenin bu kimliğinden sıyrılıp bir cümle başı edatı işleviyle hareket ettiğini söyleyebiliriz.

2 . 4 . Z a r f Y a r d ı m c ı C ü m l e l e r i

Bu yardımcı cümleler temel cümlenin fiilinin zamanını, manasını, muhtelif şartlarını, durumunu, ne zaman, niçin, ne şekilde, hangi vasıta ile yapıldığını veya olduğunu belirten yargı öbekleridir. Cümle bilginizde zarf tümleçleri cümlenin fiilini nasıllık, ne kadarlık, yer-yön, zaman, soru halleriyle etkileyen sözcük türleridir. Donanımlı bir cümleye anlam ilgilerine dayalı olarak bu soruları sorduğumuzda zarf tümlecinin karşılığını alırız. Metinlerimizde “ki” ile birlikte yan bağlam olarak görev yapan zarf tümlecinin karşılığı hem zaman hem de durum anlamı üzerinden oldu. “Ki”nin temel cümleye dayanan, onunla birlikte varlığını tam olarak bulan yan cümle anlamını zaman ve durum yönünden pekiştirdiğini gördük. Fakat bunların cümle yapıları ve anlamları aralarındaki fark şunu göstermektedir: Bir kısım cümleler kendilerine ait yargıları olmakla beraber, yani donanımlı bir cümle

⁸⁵ Mertol Tulum, *a.g.e*, s. 56

karakteri göstermekle beraber, “ki” ile bir araya gelmişler; yardımcı cümle oluşturmuşlar ve eş zamanlı faaliyet anlamı içermişlerdir. Bir kısım cümlelerde de “ki” ile oluşturulan yardımcı cümle, cümle karakteri kazanamamış; yüklem ismini ya da zaten var olan zaman anlamını kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Bir kısım cümlelerde ise yardımcı cümle, aslında cümle ögesi olarak özne olan, fakat anlam olarak zaman zarfı diye nitelendirebileceğimiz söz ve söz gruplarını niteler.

2.4.1. Zaman Zarfı Bildiren Yardımcı Cümleler

Ma’arif-name’de ana cümlelerin zaman zarfı durumundaki bir kısım yardımcı cümlelerde Türkçe “kaçan” ile onun manaca eşleri olan Arapça “her vakt”, “vakta” ve Farsça “hemin, heman kelimelerinin”ki”li şekilleri bulunur. Tek başlarına da zaman zarfı olarak kullanılabilen bu kelimelerin “ki” ile birleşmiş şekilleri bu durumda cümle başı edatıdır ve aynı zamanda başında buldukları cümleyi “ki”nin bağlama fonksiyonu ile ana cümleye bağlarlar.⁸⁶

Her kaçan ki bir ganiye, Ne için şol sa ile kça virmezsin dinilür,...Fakir degüldür diyü cevap virür. (95/6-7)

“Bir ganiye, “Niçin şu fakire akça vermezsin” denildikte (denilince)...Fakir değildir, diye cevap verir.

Her vakt ki nazil olur kader, batıl olur hazer. (135/15)

Kader nazil olunca (olduğunda) batıl hazer olur.

Hemin ki bunun canibine nazar ide, bu hazır olur ve hemin ki bunun tarafına teveccüh ide, bu nazır olur. (56/17-57-1)

Bunun canibine nazar etmesi ile hazır olur ve bunun tarafına teveccüh eder etmez nazır olur.

Bizim metinlerimizde ise “ki” bağlacı yardımcı cümleyi zaman zarfı bildirme göreviyle temel cümleye bağlama özelliğinden çok zaman zarfını kuvvetlendirme fonksiyonuyla kullanılmıştır. (bkz. s.74)

2.4.2. Hal Zarfı Yardımcı Cümleler

Bunlar ana cümle faaliyetinin nasıl, ne tarzda, ne şekilde yapıldığını göstermek üzere ortaya konulan ikinci derecedeki bir faaliyeti bildirir. Bu iki faaliyet, bazen

⁸⁶ Mertol Tulum, *a. g. e.*, s. 79

birbiriyle uyuşan, bazen de zıtlaşan faaliyetlerdir. Aralarında bazen karşıtlık, bazen de benzerlik ilgisi bulunur.⁸⁷

Bu yapıdaki cümlelerde ana cümle yüklemi bir edat grubu tarafından nitelenmekte, bu edat grubu ana cümlelerin zarf tümleci olmaktadır. Söz konusu edat grubu (zamir + kadar, zamir+denli, zamir+derece) yapısında kurulur, *bu, şu, o* gibi zamirler ise ki bağlacından sonraki yardımcı cümlede açıklanır. Demek oluyor ki, bu yapılarda yardımcı cümle ana cümleyi niteleyen zarf tümlecinin bir unsuru; yani zarf tümleci görevindeki edat grubunun isim unsuru işleyişini yerine getirmektedir. Şu örneklerde yardımcı cümleyi Türkçenin yapısına uygun dizilişe çevirerek de göstermek istiyoruz :

Bu çocukların ikisi de birbirlerine olan sevdalarında *o kadar* sebat ettiler ki nihayet anneleri, babaları da baş eğmek zorunda kaldı.

22. RN. ÇK

Nihayet anne babalarına baş eğdirecek kadar sebat ettiler.

Nermin'in bana iyilik edeyim derken böyle foyasını meydana vermesi *o kadar* tuhafıma gitti ki kendimi tutamadım güldüm

22. RN. ÇK

Kendimi tutamayıp güleceğim kadar tuhafıma gitti.

Bu yapıdaki başka örnekler de şunlardır :

Kuzenim *o kadar* tuhaf bir şaşkınlıkla bakıyordu ki kendimi tutamadım, gülmeğe başladım.

22. RN. ÇK

Onunla aramızda her şey *o kadar* bitmiş ki bir kelime bile konuşamıyoruz.

30. PS. DHK

Ötekinin tam bir zıddı olan Rüştü Efendi üstüne düşen işleri yapmakta *o kadar* titizdi ki Halis Efendi çok defa bir kusur aradığı halde bulamıyor, sade kuşlara söylenmekle, öfke ihtiyacını yatıştırıyordu.

48. SA. MPI

Ayrıca bu cümlelerde zaman bakımından birlikte, aynı müddet içinde veya birbirini takip ederek ortaya çıkmış faaliyet söz konusudur. Ancak iki faaliyet

⁸⁷ Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 81.

arasındaki zaman ilgisi çok defa kaybolmuş hal ifadesi ön plana çıkmıştır.⁸⁸
Cümleleri okuduğumuzda zamandan çok duruma ilişkin izlenim ediniriz.

Doktor Hikmet o kadar sersemlemişti **ki** hiçbir itirazda bulunmadan şapkasını aldı ve anahtarı herife uzattı.

37. YK. BS

Öyle bir öfkeyle anlatıyordu **ki** İngilizler Türkçe anlar gibi dinliyorlardı onu.

90. OP. KK

Janos Eckmann, bu tip cümleleri, baş cümle faaliyetinin ne şekilde cereyan ettiğini ifade eden “tarz cümleleri” olarak adlandırır.⁸⁹

2.4.2.1. Temel cümlenin söz diziminde yüklem ismini niteleyen yardımcı cümleler:

Fakat dünya **öyle bir dünya ki** bildiklerinin birçoğunu saklamak lazım.

22. RN. ÇK

Fakat dünya bildiklerinin çoğunu saklaman gereken bir dünyadır.

Öyle bir karışıklık ki insan kitabını değil, kendini kaybetse bulamayacak.

22. RN. ÇK

İnsanın kitabını değil, kendini kaybetse bulamayacağı bir karışıklıktır.

Yüzü **o kadar çiçek bozuğudur ki** cepheden bakıldığı vakit karnabahar göbeğini andırır ve bu karnabahar bir kasırğa esnasında bir bostandan henüz koparılmış gibi toprak ve çamurla bulanmıştır.

32. YK. Y

Yüzü cepheden bakıldığı vakit karnabar göbeğini andıracak kadar çiçek bozuğudur.

2.4.2.2. Temel cümlenin söz diziminde yüklem ismini zarf olarak etkileyen yardımcı cümleler

Yıldızlar o **kadar berraktı ki** karşıdaki ağaçların yaprakları seçiliyordu.

22. HE. AĞ

Yıldızlar karşıdaki ağaçların yapraklarının seçileceği kadar berraktı.

⁸⁸

Mertol Tulum, *a.y.*

⁸⁹

Janos Eckmann, “Çağataycada Yardımcı Cümleler”, s. 171

Kendileri fakirmiş fakat gönülleri **öyle zengin, öyle zenginmiş ki** hiçbirisi değil fakir bir akraba çocuğuna hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kakmak mürüvvetsizliğinde bulunmazmış.

22. RN. ÇK

Gönülleri hiçbirisinin değil fakir bir akraba çocuğuna hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kakmak mürüvvetsizliğinde bulunmayacak kadar zenginmiş.

Üstü başı, saçı sakalı o **kadar kirli ki-** yanına yaklaşmaya hacet yok- kapıdan itibaren bir teke gibi kokuyor.

32. YK. Y

Üstü başı, saçı sakalı yanına yaklaşmaya hacet olmayacak kadar kirli.

Zira bunlar bir alay yalancıdır ve yalanları **o kadar tehlikelidir ki** işte benim gibi bir zavallıyı yerinden yurdundan eder ve bu kara akıbete mahkum kılar.

37. YK. BS

Zira bunlar benim gibi bir zavallıyı yerinden yurdundan edecek kadar tehlikelidir.

Bina içinde hava **o derece sıcaktı ki** suyun vücuduna dokunmasıyla kuruması bir oluyordu.

41. RH. SG

Bina suyun vücuduna dokunmasıyla kurumasının bir olacağı derecede sıcaktı.

Ötekinin tam bir zıddı olan Rüştü Efendi üstüne düşen işleri yapmakta **o kadar titizdi ki** Halis Efendi çok defa bir kusur aradığı halde bulamıyor, sade kuşlara söylenmekle, öfke ihtiyacını yatıştırıyordu.

48. SA. MPİ

Ötekinin tam bir zıddı olan Rüştü Efendi Halis Efendinin çok defa bir kusur aradığı halde bulamayacağı kadar titizdi.

O derece güzelsin ki ölmeni istiyorum.

50. RH. N.

Ölmeni isteyeceğim derecede güzelsin.

O kadar genç, **o derece** hayatiyetli **ki** gelecek yıllar kendisine benimkiler gibi tükeniverir, uzun, tehlikeli görünmemektedir.

50. RH. N

Gelecek yılların tükeniverir, uzun, tehlikeli görünmeyeceği kadar genç.

Fakat bu müzakerelerin mevzuunu teşkil eden meseleler **o kadar** akademik, **o kadar** bürokratik, **o kadar** basittir **ki** dinleyenleri yalnız uyuklatmaz, canından da bezdirebilirdi.

53. YK. P

Fakat bu müzakerelerin mevzuunu teşkil eden meseleler dinleyenleri canından da bezdirebilecek kadar akademik, bürokratik ve basittir.

O derece kesin ve şümulüydü **ki** doğrudan doğruya Alman aslından, Alman tabiiyetinden olmayanları bile içine alıyordu.

53. YK. P

Doğrudan doğruya Alman aslından, Alman tabiiyetinden olmayanları bile içine alacak kadar kesindi.

Sesi **o kadar** sıcak **o kadar** yakındı **ki** Ali ile birlikte üç beş kişi daha sahiden oğluna söylüyor sandılar.

64. TB. KA

Sesi üç beş kişinin sahiden oğluna söylüyor sanacakları kadar sıcaktı.

2.4.2.3. Temel cümlenin söz diziminde fiil soylu yüklemi zarf olarak etkileyen yardımcı cümleler:

Onu **o kadar** kıskanıyorum **ki** saadetinin içine daha fazla giremiyorum, kendime dönüyorum, fakat içimde ne kargaşalık!

30. PS. DHK

Onu saadetinin içine daha fazla giremeyecek kadar kıskanıyorum.

Dizimdeki sargıyı çözüyorlar, her kat açıldıkça bacağı **o kadar** hafifliyor **ki** sargı tamamıyla çözüldükten sonra dizim uçvurecek, yerinde bulunmayacak sanıyordum.

30. PS. DHK

Her kat açıldıkça bacağı, sargı tamamıyla çözüldükten sonra dizim uçvurecek, yerinde bulunmayacak sanacağı kadar hafifliyor.

Onunla aramızda her şey **o kadar bitmiş ki** bir kelime bile konuşamıyoruz.

30. PS. DHK

Onunla aramızda her şey bir kelime bile konuşamayacağımız kadar bitmiş.

Doktor Hikmet **o kadar sersemlemişti ki** hiçbir itirazda bulunmadan şapkasını aldı ve anahtarı herife uzattı.

37. YK. BS

Doktor Hikmet hiçbir itirazda bulunmadan şapkasını alıp anahtarı herife uzatacak kadar sersemlemişti.

Ve bu yarım yaşayışa **o kadar alışmıştı ki** bunları başka türlü bir yaşama tarzı, bir yaşama şevki olabileceğini tahmin edemiyordu.

37. YK. BS

Bu yarım yaşayışa bunların başka türlü bir yaşama tarzı, bir yaşama şevki olabileceğini tahmin edemeyecek kadar alışmıştı.

Kız zihninde bu arzuyu **o kadar beslemiş, süslemiş, kuvvetlendirmişti ki** dejenere etmiş, bir yarı sevgiye, şehveti andıran bir his haline çevirmişti.

41. RH. SG

Kız zihninde bu arzuyu dejenere edecek, bir yarı sevgiye, şehveti andıran bir his haline çevirecek kadar beslemişti.

Nihayet **o hale gelmişti ki**, tan yeri ağarırken müthiş bir kararla arabasına atladı.

41. AŞH. FB

Tan yeri ağarırken müthiş bir kararla arabasına atlayacak hale gelmişti.

Fakat yukarıdan gelen tiz çılgınlıklar bir an **o kadar sertleşti**, o kadar **sürekli ve korkunç bir hale geldi ki** bütün memurlar birden yukarı fırladılar.

48. SA. MPİ

Yukarıdan gelen tiz çılgınlıklar bir an bütün memurlar birden yukarı fırlayacakları kadar sertleşti.

Çıkarken Nil'e o **kadar benziyordu ki** arkasından az daha koşacaktım; geri dönmesi, beni yalnız bırakıp gitmemesi için yalvaracaktım.

50. RH. N

Nil'e arkasından az daha koşacağım; geri dönmesi, beni yalnız bırakıp gitmemesi için yalvaracağım kadar benziyordu.

*Mefharet'in yuvarlak etli yüzü **o kadar şişiyor** ve kızarıyordu **ki platin saçları ağarmış gibi görünüyordu.***

51. PS. Y

Mefharet'in yuvarlak etli yüzü platin saçları ağarmış gibi görünecek kadar şişiyordu.

*Uykuya teslim olur gibi herhangi bir telkin altında kalmanın rahatlığına **o kadar ihtiyacı vardı** **ki hiçbir şey düşünmeden, oğlunu haklı buldu.***

51. PS. Y

Uykuya teslim olur gibi herhangi bir telkin altında kalmanın rahatlığına hiçbir şey düşünmeden, oğlunu haklı bulacak kadar ihtiyacı vardı.

*Hele bu çeşit şatafatlı toplantılardan **o kadar çekinir**, **o kadar kaçardı** **ki** bazen karısı Naşide Hanım'ın zorlu iradesi bile onu böyle yerlere sürüklemekte aciz kalırdı.*

53. YK. P

Hele bu çeşit şatafatlı toplantılardan bazen karısı Naşide Hanım'ın zorlu iradesinin bile onu böyle yerlere sürüklemekte aciz kalacağı kadar çekinirdi.

*Yağmur **öyle yükleniyordu** **ki** bu gidişle ahşap konağı eritip çökertecekti.*

65. KT. YS

Yağmur ahşap konağı eritip çökertecek kadar yükleniyordu.

*Bu devrelerin sayısı **o kadar arttı** **ki** izleyemez oldum.*

71. OA. T

Bu devrelerin sayısı izleyemez olacağım kadar arttı.

*Mirastı, gelecek güzel günlerdi, şuydu buydu derken **öylesine** mevsimsiz hayallere dalmıştı **ki** yılmadı bundan, ardı ardına üç telgraf çekti.*

73. Aİ. BU

Ardı ardına üç telgraf çekecek kadar mevsimsiz hayallere dalmıştı.

Durum zamanla **öylesine gelişmişti ki** davranışlar yemeği bekleyenlerle verenler arasında değişmeden yineleniyor gibiydi.

74. F. KY

Durum davranışların yemeği bekleyenlerle verenler arasında değişmeden yineleniyor gibi olacağı kadar değişmişti.

Öylesine bir konuşuyor, taklit yapıyordu ki karşıda Derviş vardır dersin.

74. YK. DÇ

Karşıda Derviş vardır diyeceğin kadar konuşuyor, taklit yapıyordu. .

Memet Ali köylüleri o hale getirmişti ki **öylesine** onları şağılamış, her gün

öylesine onlara ışkence, zulmetmişti ki Memet Ali, köylüler gelip ayaklarına kapanmışlar, biz ettik, sen etme Bey oğlu Bey , demişler.

74. YK. DÇ

Memet Ali köylüleri köylüleri gelip ayaklarına kapanacakları, biz ettik, sen etme Bey oğlu Bey, diyecekleri kadar şağılamıştı.

Başka zaman gülümseyerek karşılaşacağı bu hayal kırıklığı birden **o kadar canını sıktı ki** öfkeyle Celal'in bütün yazı hayatı boyunca yalnız okuyucularını değil, bilinçle kendisini de aldattığını düşündü.

90. OP. KK

Başka zaman gülümseyerek karşılaşacağı bu hayal kırıklığı, Celal'in bütün yazı hayatı boyunca yalnız okuyucularını değil, bilinçle kendisini de aldattığını düşünecek kadar canını sıktı.

Ev ödevini okudukça nesnelere pervasızca adlandırabilen bir çocuğun saflığını **öyle duydu ki** içinde Rüya ile Celal'in kendisini bekledikleri bu yerin neresi olduğunu hemen söyleyiverceğini sandı.

90. OP. KK

Ev ödevini okudukça nesnelere pervasızca adlandırabilen bir çocuğun saflığını içinde Rüya ile Celal'in kendisini bekledikleri bu yerin neresi olduğunu hemen söyleyiverceğini sanacak derecede duydu.

Saim cinayet nedeni olarak gösterilen yazının başlığına dikkat çekerek “kendim olmalıyım.”sözü üzerine akıl yürütürken, ben kendim olmaktan **o kadar uzaklaşmışım ki bu kara kitaptan da Galip’ten de uzaklaşıyordum sanki.**

90. OP. KK

Saim cinayet nedeni olarak gösterilen yazının başlığına dikkat çekerek “kendim olmalıyım.”sözü üzerine akıl yürütürken, ben kendim olmaktan bu Kara Kitap’tan da Galip’ten de uzaklaşacak kadar uzaklaşmışım.

Bu yüze o kadar uzun bir süre baktı **ki** onu uzun bir zamandır tanıdığı duygusuna kapıldı.

90. OP. KK

Bu yüze onu uzun bir zamandır tanıdığı duygusuna kapılacak kadar uzun bir süre baktı.

Kendini işin **öylesine** kaptırmıştı **ki** beni fark etmedi bile.

95. NG. BK

Kendini işine beni fark etmeyeceği kadar kaptırmıştı.

2.4.2.4. Temel cümlenin söz diziminde zarf görevli sözcüğü kuvvetlendiren yardımcı cümleler:

Fakat o katı elleriyle benim pomat kokan yüzüklü elimi **öyle** bir sıktı ki, ister istemez bu vilayetli yeğenin yüzüne gözlerimi açarak bakmak zorunda kaldım.

22. HE. AG

O katı elleriyle benim pomat kokan yüzüklü elimi ister istemez bu vilayetli yeğenin yüzüne gözlerimi açarak bakmak zorunda kalacağım kadar sıktı.

Zira **o kadar** büzülmüş, o kadar derli toplu bir halde yatıyordu ki, vücuduyla kapladığı yer nihayet üç kaldırımın murabbainı aşmıyordu.

37. YK. BS

Vücuduyla kapladığı yer nihayet üç kaldırımın murabbainı aşmayacak kadar derli toplu yatıyordu.

Bazen de kendi kendimizle mutabıkken **o kadar** her şeyden uzak ve yalnız kalırız **ki** bütün dünyanın kendimize karşı yabancılığını, yeryüzünün gurbeti içinde bir bikes hayatı yaşadığımızı duyarız.

41. AŞH. FB

Bazen de kendi kendimizle mutabikken bütün dünyanın kendimize karşı yabancılığını, yeryüzünün gurbeti içinde bir bakes hayatı yaşadığımızı duyacak kadar her şeyden uzak ve yalnız kalırız.

Bu itidal ve muvazaa havası, herkesi **öylesine** bir uyuşturmuştu **ki**, hiç kimsede ne geçmişe ait hataların rasyonel bir muhasebesini yapmaya, ne geleceğe dair uzun vadeli teşebbüslere girişmeye takat kalmıştı.

53. YK. P

Bu itidal ve muvazaa havası herkesi, hiç kimsede ne geçmişe ait hataların rasyonel bir muhasebesini yapacak, ne geleceğe dair uzun vadeli teşebbüslere girişmeye takat kalacak derecede uyuşturmuştu.

Hatta bazen en ciddi bahisleri bile **o kadar** hoş ve eğlenceli bir şekilde sokarak anlatırdı **ki** dinleyenler gülmeden kırılırdı.

53. YK. P

Hatta bazen en ciddi bahisleri dinleyenleri gülmeden kırılacak derecede hoş ve eğlenceli bir şekilde sokarak anlatırdı.

O kadar hızlı dönmüştü **ki** ceketinin boş kolu bir sırtına, bir de karnına çarptı.

64. TB. KA

Ceketinin boş kolu bir sırtına, bir de karnına çarpacak derecede hızlı dönmüştü.

O kadar sık değişiyor **ki** sormakta haklısın.

65. KT. YS

Sormakta haklı olacağın kadar sık değişiyor.

Çünkü **o kadar** kalabalık olacak **o kadar** kalabalık olacaktır **ki** üç gün öncesinden ayırtmaya kalsanız bile hiç yer bulunamayacaktır.

71. OA. T

Üç gün öncesinden ayırtmaya kalsanız bile hiç yer bulunamayacak kadar kalabalık olacaktır.

Kurşunlar **öyle** çabuk dolup boşalıyordu **ki**, parmaklar kurşunlara, kurşunlar parmaklara karışıyordu.

74. YK. DÇ

Parmaklar kurşunlara, kurşunlar parmaklara karışacak kadar çabuk dolup boşalıyordu.

*Küçüğün kasıklarına ulanan çuval çaput arası bezler, kim bilir **ne denli** uzun süredir açılıp paklanmamıştı **ki** bez çuval karışımı yığın çözülemezcesine bütünleşmişti.*

74. F. KY

Küçüğün kasıklarına ulanan çuval çaput arası bezler bez çuval karışımı yığın çözülemezcesine bütünleşecek kadar uzun bir süre açılıp paklanmamıştı.

*Hikayeyi anlatırken şehzadenin öfkesini **öyle** bir hissediyordu **ki** içinde kendisini başka biri gibi görüyordu.*

90. OP. KK

Hikayeyi anlatırken şehzadenin öfkesini içinde kendisini başka biri gibi görecektik kadar hissediyordu.

Öyle bir öfkeyle anlatıyordu **ki** İngilizler Türkçe anlar gibi dinliyorlardı.

90. OP. KK

İngilizler Türkçe anlar gibi dinleyecekleri derecede öfkeyle anlatıyordu.

2.4.2.5. Temel cümlenin söz diziminde sıfatın zarfı olan yardımcı cümleler:

*Tavırlarımda hareketlerimde **öyle** tabii bir akıcılık, sözlerimde **öyle** fütursuz bir emniyet vardı **ki**, salonun içi gizli bir fırtınaya uğramış gibi alt üst oluyordu.*

22. RN. ÇK

Tavırlarımda hareketlerimde salonun içinin gizli bir fırtınaya uğramış gibi alt üst olacağı kadar tabii bir akıcılık vardı.

*Başını çevirmeden **öyle** fena, **öyle** ayıp bir cevap verdi **ki**, gayri ihtiyari ellerimi yüzüme kapadım, oradan kaçmak istedim.*

22. RN. ÇK

Gayri ihtiyari ellerimi yüzüme kapayıp oradan kaçmak isteyeceğim fena, ayıp bir cevap verdi.

Fakat genç subayın **öyle** soğuk ve hükmeden bir bakışı vardı **ki** ister istemez askeri bir temenna ile çıktı.

22. HE. AG

İster istemez askeri bir temenna ile çıkacağı kadar soğuk ve hükmeden bir bakışı vardı.

Öyle sessiz ve derin bir hava var **ki** içimiz bomboş sınırlarımız yerinde değil.

22. HE. AG

İçimiz bomboş sınırlarımız yerinde olamayacağı sessiz, derin bir hava var.

Kuzenim **o kadar** tuhaf bir şaşkınlıkla bakıyordu **ki** kendimi tutamadım, gülmeğe başladım.

22. RN. ÇK

Kuzenim kendimi tutamayıp, gülmeğe başlayacağım kadar tuhaf bir şaşkınlıkla bakıyordu.

Fakat İsmail'in anlattığına göre o **kadar** küçük bir şeymiş **ki** insan avucunun içinde ağırlığını duymadan onu taşıyabilirmiş.

32. YK. Y

Fakat İsmail'in anlattığına göre insanın avucunun içinde ağırlığını duymadan onu taşıyabileceği kadar küçük bir şeymiş.

Ancak bütün bunlar **o kadar** iç içe geçen ve değişen duygulardır **ki** biz kendimiz de bilemeyiz, herkesle karabetimiz ve dünya ile dostluğumuz nerde biter, dünyadaki yalnızlığımız ve herkese yabancılığımız nerede başlar.

41. AŞH. FB

Ancak bütün bunlar herkesle karabetimizin ve dünya ile dostluğumuz nerde bitip, dünyadaki yalnızlığımız ve herkese yabancılığımızın nerede başlayacağını bilemeyeceğimiz kadar iç içe geçen ve değişen duygulardır.

Suzidil'e **o derece** feragatle tutkundur **ki** hülya hakkı insana ölçülü veriliyormuş gibi güzel, faydalı düşüncelerini hep sevgilisine ayırmaktadır.

41. RH. SG

Suzidil'e hülya hakkının insana ölçülü veriliyormuş gibi güzel, faydalı düşüncelerini hep sevgilisine ayıracak kadar feragatle tutkundur.

Kız **öyle** değişik mizaçlı **ki** rayihaların birinden birine atlamayı seviyor.

50. RH. N

Kız rayihaların birinden birine atlamayı sevecek kadar değişik mizaçlı.

Ara sıra hükümeti rejimi yererken ya da kulaktan dolma bazı nazariyelerle bir “sosyal adalet” müdafaasına kalkışırken işi büsbütün deliliğe vurup, her muhtemel tehlikeye karşı kendisini bu uydurma muvazenesizlik arkasına **öyle** bir kurnazlıkla saklayışı vardı **ki**, çok defa söylemekte olduğu sözler Fuat’ın düşüncelerine uygun düşmekle beraber onda İdris Hulusi’ye şiddetle itirazlarda bulunmak ve bu sözlerini ağzına tıkamak arzusundan başka bir his uyandırmazdı.

53. YK. P

Ara sıra hükümeti rejimi yererken ya da kulaktan dolma bazı nazariyelerle bir “sosyal adalet” müdafaasına kalkışırken işi büsbütün deliliğe vurup, her muhtemel tehlikeye karşı kendisini bu uydurma muvazenesizliğ, İdris Hulusi’ye şiddetle itirazlarda bulunmak ve bu sözlerini ağzına tıkamak arzusundan başka bir his uyandırmayacak derecede saklayışı vardı.

O kadar kendi halinde, **o kadar** sessiz ve silik bir insandı **ki**, aşağı yukarı üç aydan beri bu matbaaya ve bu odaya hemen her gün gelip gittiği halde onunla hiç kimse konuşmuyor, başını çevirip ona selam vermek lüzumunu bile duymuyordu.

53. YK. P

Aşağı yukarı üç aydan beri bu matbaaya ve bu odaya hemen her gün gelip gittiği halde onunla hiç kimsenin konuşmayacağı, başını çevirip ona selam vermek lüzumunu bile duymayacağı kadar silik sessiz bir insandı.

Haberler **o kadar** inandırıcı kırıntılarla veriliyordu **ki** kumandanlık hemen tedbir almaya kalkışıyor, sonunda da hiç hareket olmadığı için karşı hareket sırasına göre gülünç veya tehlikeli bir duruma düşüyordu.

64. TB. KA

Haberler kumandanlığın hemen tedbir almaya kalkışacağı, sonunda da hiç hareket olmadığı için karşı hareket sırasına göre gülünç veya tehlikeli bir duruma düşeceği kadar inandırıcı kırıntılarla veriliyordu.

O kadar çok Selim öldü **ki** *hangi birisine acıyayım.*

71. OA. T

Hangi birisine acıyacağımı bilemeyeceğim kadar çok Selim öldü.

Öyle ağır şeyler söylüyor **ki** sonradan şaşıyor söyleyebildiğine.

73. Aİ. BU

Sonradan söyleyebilmesine şaşıracağı derecede ağır şeyler söylüyor.

Bütün bu karanlık ve ölü işaretler arasında yürümek beni **öylesine** *başka* biri yapardı ki sokağa çıkma yasağının başlamasından az sonra Şehrikalp Apartmanı'nın kaldırımına vardığımda en üst katın balkon demirlerine hala asılı duran bez parçasını gördüğümde bunu Rüya'nın beni evde beklediğinin bir işareti olarak okurdum kolaylıkla.

90. OP. KK

Bütün bu karanlık ve ölü işaretler arasında yürümek sokağa çıkma yasağının başlamasından az sonra Şehrikalp Apartmanı'nın kaldırımına vardığımda en üst katın balkon demirlerine hala asılı duran bez parçasını gördüğümde bunu Rüya'nın beni evde beklediğinin bir işareti olarak okuyacağım kadar başka biri yapardı.

3. Yardımcı Cümlelerin İşlevine Göre Ki'li Birleşik Cümleler

3.1. Yardımcı Cümlelerin Açıklama İşlevi

3.1.1. Özne Unsurunu Açıklayan Yardımcı Cümleler

Cümleler incelendiğinde “ki” bir isim unsurunu, ki bizim örneklerimizde bu kelime grubu şeklindedir, ve bir yargıyı birbirine bağlar; cümlenin ögesi olarak özne durumundadır. Dikkat çekici olan diğer bir nokta ise “ki”den sonra gelen cümlelerin “ki”den önce gelen cümlelerin açıklayıcısı niteliğinde olması ve hatta açıklayıcı durumda olan kısmın “ki” den önceki cümlenin niteleyicisi, vasıflandırıcısı durumunda olmasıdır. “Ki”den sonra gelen bölümün cümleleri niteleme sağlayan ve içinde fiil bulunan yan tümcelerdir.

Fatma Erkmen Akerson - Şeyda Özdi, bu tip cümleleri *sağdan dallanan cümleler* olarak ifade ederler. Makalelerinde verdikleri örnek:

O kız, ki hiç gülmezdi, sonunda güldü.

Bu tümce, nitelenecek adla (o kız) başlıyor, niteleme bu adı izliyor. Oysa aynı içeriği ortaçlı (sıfat-fiil) bir yan tümceyle dışa vurduğumuzda sıra değişiyor.

Hiç gülmeyen o kız sonunda güldü.

Bu tip cümlelerde “ki” nin yerini tutabilecek “hani” kelimesine konuşma dilinde sıkça rastladığımız halde yazılı dilde, metinlerde fazla rastlamamaktayız.

Şu kız, hani hiç gülmezdi, sonunda güldü.

Tahsin Banguoğlu, iki yargı arasında anlamca ilinti kurmuş olan ilinti kurmuş olan “ki” ilinti cümlesi ⁹⁰gibi “hani ilinti cümlesinin de daha çok konuşma dilinde bir türlü ilinti cümleleri kurmaya yaradığını” ⁹¹ söyler.

“Yüzbaşıya rastladım, hani komşumuzdu.

O parayı alın, hani bankaya yatırmışlar”⁹².

“Hani”nin tersine “ki”ye yalnız yazılı metinlerde rastlıyoruz. Öte yandan “ki”nin yazılı metinlerde kullanımı metne, ağıdalı ve geleneksel bir hava katıyor. Türkçedeki yaygın niteleme yapısının ortaçlı (sıfat-fiil) olduğu düşünülürse, bir metinde “ki”li bir kullanıma rastlamak anlatıma çarpıcılık katıyor, alışılmadık bir dilbilgisel yapıyı kullanmanın amaçladığı sıradanlıktan kurtulma, vurgulama niyeti belirginleşiyor.⁹³

Sen **ki** dost için kendini bile feda edermişsin öyleyse ya bizi dost sayman ya da zırnık feda etmeye değer bulman.

64. TB. KA

3.1. Yüklem İsmi Açıklayan Yardımcı Cümleler

Örneklerimizde yüklem ismi "şu" zamiri olan ana cümlelerde, bu zamir yan cümle ile açıklanmış, bir başka deyişle, yan cümle ana cümle yüklem isminin açıklayıcı işlevini yüklenmiştir. Bu yardımcı cümleler kolaylıkla yüklem görevi gören bir fiil grubuna dönüştürülebilmektedir :

⁹⁰ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, §460

⁹¹ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.553

⁹² Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.554

⁹³ Fatma Erkmen Akerson- Şeyda Özdil. “*Türkçede Niteleme- Sıfat İşlevli Yan Tümceler*”, s. 322-324

Benim bundan çıkardığım netice sudur ki, İstanbul'da iyi bir garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kızlar vardır.

22. RN. ÇK

Benim bundan çıkardığım netice İstanbul'da iyi bir garp terbiyesi görmüş yeni genç kızlar olduğudur.

Asıl felaket şuradadır ki, düşman askerleri bana bir şey yapmaksızın buradan geçip gidebilir.

32. YK. Y

Asıl felaket düşman askerlerinin bana bir şey yapmaksızın geçip gidebilmesindedir.

Tuhafi şu ki, şalı elden çıkardığı sırada onu Suzidil'e hediye edemediğine pek ziyade kederlenmiştir.

41. RH. SG

(İşin) tuhafı şalı elden çıkardığı sırada onu Suzidil'e hediye edemediğine pek kederlenmesidir.

Yine yüklem ismi "şu" zamiri ile kurulan kimi cümlelerde de yapı böyle olmakla birlikte bunların kalıplaşma yoluyla farklı bir işleve sahip olduklarını düşünüyoruz :

Doğrusu şu ki, ben kararsızlıktan haz etmem, kuşkuyla iş görmeyi de mertliğe, insanlığa yakıştıramam.

64. TB. KA

Demem şu ki işte bu insanlar da bir büyük değişimin gelmekte olduğunu önceden sezmişler.

78. DC. YS

Demem şu ki, bunlar görüneni. Ama gerçek bu mu ki?

78. DC. YS

Demem şu ki baba, her büyük değişimin ardından mutlaka bir büyük işsizlik dalgası gelir, bunu iyi bileceksin.

78. DC. YS

Yukarıda cümleler, ait oldukları metin içerisinde daha geniş bir metnin devamı ve sonu olarak izah etme, açıklama ifade etmekte, kendilerinden, metnin öncesinde

yapılan açıklama ve değerlendirmeleri sonucu bağlama, özetleme gibi bir işleyiş yüklenmektedirler. “demem şu ki”, “doğrusu şu ki” gibi yapıları kalıplaşmış cümle başı edatları olarak kabul etmek daha doğrudur. Bu cümle başı edatları açıklama ayırtısıyla eş görevli sözcükleri bağlayan bağlaçlardan olan “yani, kısaca, hülasa” bağlaçlarının yerine kullanılmıştır.

3.2. Yardımcı Cümlelerin Niteleme İşlevi

3.2.1. Temel Cümlenin Öznesini Niteleme

Bu tip cümlelerde yardımcı cümle, temel cümlenin öznesini nitelemektedir. Örneklerin bazılarında bu niteleme işleyişinin öyle, öylesine gibi sıfat ve zarflarla temsil edildiği görülmektedir :

Fuat'ı **öylesine bir öfke** kaplamıştı **ki** eli ayağı zangır zangır titriyor, ne edip ne işleyeceğini bilmiyordu.

53. YK. P

Zaman zaman **öyle bakışların, öyle sözlerin** vardı **ki**, *kalbimi derin ümitlerle çirpindırıyordu.*

22. RN. ÇK

Bir **zahiri hakikat** vardır **ki** *sathi ve aldaticıdır.* Bir de **geçici hakikatler** vardır **ki** *hep birer hususiyetten ibaret değil midir?*

41. AŞH. FB

Lakin **bir sürü insan** vardır **ki** *kamufle serseri ve maceracıdır.*

50. RH. N

Güldürmüştüm ama **bazı güldürmeler** vardır ki sonradan en büyük kabalık yapmış kadar insana üzüntü verir.

50. RH. N

Dişe dokunur değişiklik sadece evlerin yapısında idi **ki** bu da *Topyeri'nden veya Çobankaya'dan da pekala görülebiliyordu.*

64. TB. KA

Sonunda **öyle bir yaratık** ortaya çıktı **ki**, şarkıların hepsine birden tek bir ad vermek nasıl mümkün olmadıysa *bu yaratığa da uygun bir sıfat bulmak çabasından vazgeçildi.*

71. OA. T

Bu aşığı seviyenin üstünde olan nice aydın ve yüksek düşünceli kimseler vardır ki *bir araya geldikleri zaman, şu tarzda hasbihal ederlerdi.*

53. YK. P

Bu gibi örneklerde yan cümleler çoğu zaman sıfat-fiil grubuna dönüştürülerek Türkçe dizilişli cümle hâline getirilebilir :

Fakat **zaman** olur **ki** sınırları bu tembelliğe müsait olmayacak kadar gergindir.

37. YK. BS

Sınırlarının bu tembelliğe müsait olmayacak kadar gergin olduğu zaman olur.

Buraya **gün** olur **ki** yüz, yüz elli vapur uğrar.

37. YK. BS

Buraya yüz, yüz elli vapurun uğradığı gün olur.

Fakat **bir zaman** geldi **ki** her şeye olduğu gibi buna da alıştılar.

48. SA. MPI

Her şeye olduğu gibi buna da alıştıkları bir zaman geldi.

Ve **bir an gelir ki** artık kendisini de o güzellikmiş gibi sanmaya başlar ya insan

48.SA. MPI

İnsanın artık kendisini de o güzellikmiş gibi sandığı bir zaman gelir.

3 . 2 . 4 . T e m e l C ü m l e n i n Ö z n e G r u b u n u n T a m l a n a n ı n ı N i t e l e m e

Her insanın zevahir hayatının altında bir de gizli kalan ve sırf kendi hilkatı ve ruhuyla yaşadığı büsbütün mahrem bir ömrü vardır **ki bu hayat içimizde kendi üstüne kıvrılmış olan bir âlemin mahsulüdür.**

41. AŞH. FB

Her insanın zevahir hayatının altında bir de gizli kalan sırf kendi hilkatı ve ruhuyla yaşadığı, kendi üstüne kıvrılmış bir âlemin mahsulü olan büsbütün mahrem bir ömrü vardır.

Zekamızın **öyle istîğnaları, ancak kendi kendisinin şهادetiyle iktifa eden öyle sükutları** olur ki bunlar bazen bizi hayat ve hakikat karşısında zekadan büsbütün mahrum bir adamın kalacağı mevkide, hatta onun kalmayacağı mevkide bırakır.

41. AŞH. FB

Zekamızın bizi hayat ve hakikat karşısında zekadan büsbütün mahrum bir adamın kalacağı mevkide hatta onun kalamayacağı mevkide bırakan istiğnaları, ancak kendi kendisinin şahadetiyle iktifa eden sükutları olur.

3.2.3. Temel Cümlenin Dolaylı Tümlencini Nitelendirme

Tanıdıklarından, bildiklerinden tek kişiye rast gelmiyordu **ki** hiç değilse beş on metre bahçeciğiyle dört odalı bir yuvaya başını sokmuş bulunmasın.

53. YK. P

Öyle bir yere gelmiştik **ki** durmak da ilerlemek de hatta pes etmek de elimizde değildir.

65. KT. YS

3.2.4. Temel Cümlenin Nesnesini Nitelendirme

Öyle şeyler görüp yaşamışlardı **ki** eski Emine'yi getirmeye kalkışmak, olaylara o gözle bakmak gülünçtü düpedüz.

74. F. KY

Fakat şimdi **bir halsizlik** duyuyorum **ki** kendimden nefret etmeğe bile kudret bulamıyorum.

50. RH. N

Ben sana **bir iyilik** ediyorum **ki sonra anlarsın**.

74. YK. DÇ

4. Yardımcı Cümlenin Anlamına Göre Ki'li Birleşik Cümleler

4.1. Sebep Cümleleri

Yargılardan biri diğerinin sebebine işaret ettiğinde cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi oluşur. Ki'li birleşik cümlelerde yan cümle ana cümlenin sebebini açıklama işlevi yüklenir. Tahsin Banguoğlu, altalta bağlam cümleleri arasında sebep cümlesi diye bir gruptan bahseder.⁹⁴ Örneklerinden biri Namık Kemal'in *Cezmi* romanında sıkça geçen bir mısradır : *Yüksel ki yerin bu yer değildir*. Bu örnekte ana cümle yükleminden sonra gelen unsur ana cümledeki yargının sebebini oluşturmaktadır. Başka bir bağlaçla kurulmuş olsa da Ziya Paşa'nın şu beytinde bağlaçtan sonra gelen unsur, birinci cümlenin sebebini teşkil etmektedir :

⁹⁴ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e* , s.559.

Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zîrâ yumuşak huylu atın çiftesi pektir

Bizim metinlerimizde bu gibi örnekler çok fazla tespit edilememiştir. Bunu, “ki” bağlaçısıyla oluşturulmuş cümle yapısının Türk diline aykırı olmasına ve "ki" bağlacının rolünü başka bağlaçların almasına bağlayabiliriz.

Durumun ne kadar sıkışık olduğunu anlayın ki biz sizi istasyonda karşılayamadık.

65. KT. YS

Aşağıdaki örneklerde de “Ne yazık onlara” temel cümlesinden sonra gelen yardımcı cümle, bu ana cümledeki hayıflanma veya tehdit ifadesinin sebebi olarak görülebilir. Bu örneklerin hepsi Oğuz Atay'ın Tutanamayanlar'ından alınmış olup, yazar bu cümleleri, bir kutsal kitaba gönderme bağlamında üretmiştir; yani bunlar doğal dilin cümleleri değildir.

Ne yazık onlara ki kendilerine açılan saf bir kalbi zaaflarından istifade edilecek, istismar edilecek bir akılsız sayarlar.

71. OA. T

Ne yazık onlara ki kalpleri henüz temiz olmadığı için herkesi kötü sanırlar ve günahsız ve günahkara bir fark gözetmeden kötülük ederler.

71. OA. T

Ne yazık onlara ki çıkarlarına dokunulmadıkça doğru yola giremezler ve Allah'ın sunacağı nimetleri bilmezler.

71. OA. T

4.2. Amaç Bildiren Cümleler

Cümleler arasındaki anlam ilgisi gaye, hedef bildirmeye yöneliktir. Dilimizde cümlenin amaç anlamı taşıması için zarf-fiilleri kullanabiliyoruz, “için, “amacıyla” gibi edat görevli sözcükler ile amaç anlamını kurabiliyoruz. “ki bağlaçıyla oluşturulmuş cümle yapılarında ise cümlenin amaç anlamını taşıyabilmesi için esas yargı temel cümlede belirtilmekte, amaç anlamı da yan cümleye yönlendirilmektedir.

Allah'a dayan **ki** sırtın yere gelmesin.

64. TB. KA

Böyle yaparlar **ki** milletin başına tam bela olsunlar, ihtiraslarına ulaşsınlar.

64. TB. KA

Çarpışsın **ki** birkaç mermi savurup herifin sarayını başına yıksın.

65. KT. YS

Kara suratıma vur **ki** aklım başıma gele.

65. KT. YS

Onunla sen evlen **ki** şu kadir kıymet bilmez insanlar içinde zıyan zebil olmasın.

74. YK. DÇ

Umutsuzlara sefaletin sorumlusu olan bir suçlu göstermeli **ki** onun başının ezilmesiyle cennetin yeryüzüne ineceğine inanabilsinler.

90. OP. KK

Jean Deny, olumsuz bir asli cümle ardınca gelen ve yanlış olduğu hükmüne varır bir neticeyi bildiren cümleleri de “gaye” cümlelerine dahil eder.⁹⁵ Biz de metinlerimizde bu tip cümlelerle karşılaştık. Bu tip cümlelerde, ana hükmün, esas söylenmek istenen cümle bir fiil cümlesi ise yüklemi olumsuz hale getirilmiş, isim cümlesi ise yüklemi “yok, değil” ile olumsuzlanmıştır.

Size karşı bitaraf bir adam değilim ki sizin hakkınızda objektif ve tam adaletçe bir fikrim olabilsin.

37. YK. BS

Benim bir meskenim yok ki masuniyetini isteyeyim.

37.YK. BS

Şahsının maddi ve sosyal bir kıymeti yok ki onun hürriyeti üzerinde titreyeyim.

37. YK. BS

Çalgı öğrenmek, ariyet bir mal almak ya da olmadık iğreti bir iş tutmak gibi geri verilecek vazgeçince kurtulanacak keyfiyetlerden değildi ki kızın sazını kırıp ocakta yakmış olsa bile sanat denen sırlı bilgiyi ellerinden ve hislerinden söküp atmak mümkün olabilsindi.

48. SA. MPİ

Hem onu öpmemişti ki soluğunda şarap kokusu duysun.

59. YA AA

Ama manaları hiç benzemez ki onlarla karıştırasın.

59. YA. AA

Kendini bilmem ki nerde olduğunu bileyim.

64. TB. KA

⁹⁵ Jean Deny, *a.g.e.* s. 658

Kendi malına bakmıyorlarmış ki senin silahını, cephanenin düşünsün.

68. KT. YS

SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda vardığımız nokta, tüm gramer çalışmalarında üzerinde durulmuş olduğu gibi “ki” bağlacının ve bu bağlaçla bağlanmış cümle yapılarının esasen Türkçenin cümle kuruluşuna aykırı olduğudur. Tercüme faaliyetlerinin gerektirdiği, anlamı birebir verebilmek kaygısıyla düşünüp yazmaktan kaynaklı bu cümle yapısı, özellikle yazı dilinde kendini göstermiş, edebi dilde kendine yer edinebilmiştir. Bu cümle kuruluşu, zamanla yerli dil malzemesiyle, dilimizin yerleşik kurallarıyla birleşmiştir. Türk dilinde cümleler arası bağlayıcılar fiilimsiler iken, zamanımıza uzanan bir süreç içinde ki’li birleşik cümle edebi-sanatsal dilin bir ifadesi olmuştur.

Günümüze göre, ki’li birleşik cümlenin daha önceki yüzyıllarda kullanımı, nazım dilindeki eserlerde bu yapıyı kurmak daha elverişli olduğundan daha fazladır. Günümüz Türkçesinde bu cümle yapısının oturtmak daha zor olmuştur. Sadece bu yapıyı kullanmak adına zaman zaman metne uygun düşmeyen, zoraki anlatımlar oluşmuştur.

Çalışmamızda dikkat çeken noktalardan biri ki’li birleşik cümlelerin yardımcı cümle kurma görevini gördüğü yapıların 1960’tan sonra azaldığıdır. 1960- 1996 yılları arasında tespit edilen cümlelerin 1922- 1960 yılları arasındaki cümlelere oranla daha az olduğudur.

Sınıflandırmalarımızdan çıkan bir başka sonuç, ki’li birleşik cümlelerimizin en çok zarf yardımcı cümle kurma, temel cümlenin hal zarfı olma durumundaki görevleriyle kullanılmış olduğudur. Bu “ki” bağlacıyla temel cümleye katılan yardımcı cümlelerin niteleme özelliğini ön plana çıkarmıştır. Kanaatimizce yazarların metinlerini oluştururken betimlemelerden sıkça faydalanmaları, okuyucuyu olayın veya durumun içinde yaşatma istekleri bu cümle özelliğinin özellikle niteleme, açıklama özellikleriyle yazarların diline pelesenk, kalemlerine araç olmalarında etkilidir.

KAYNAKÇA

- Akerson, F. Şeyda Ozil, *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg, 1998.
- Atabay, N., Sevgi Özel, Ayfer Çam, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, İstanbul: Papatya, 2003.
- Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay., 1990.
- Bilgegil, K. *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergah, 1984.
- Cemiloğlu, İ. *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: TDK, 1994.
- Cemiloğlu, İ. *Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara: TDK Yay. 2001.
- Delice, İ. *Türkçe Söz Dizimi*, İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Deny, J. *Türk Dili Grameri: Osmanlı lehçesi* (çev: Ali Ulvi Elöve) Ankara: Maarif Vekaleti, 1941.
- Eckmann, J. *Harezmi, Kıpçak Ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayıma hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yay, 1996.
- Ediskun, H. *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi, 1963.
- Emre, A.C. *Türk Dil Bilgisi*, Ankara: TDK, 1945..
- Emre, A.C. *Türkçede cümle*, TDAY, 1954
- Ergin M. *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak, 1992
- Ergin M. *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 219, 1991
- Gencan, T. *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç, 2001.
- Grönbech, K. (Çev: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, Ankara: Atatürk Üniv. Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1955.

Hatipoğlu, V. *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. No: 317, 1982.

Karahan, L. *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ, 2006.

Karahan, L. *Türkçede Birleşik cümle Problemi*, Türk Gramerinin Sorunları, Ankara: TDK Yay.1995.

Karaörs, M. ."Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotları Birliği", *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara : TDK Yay., 1995.

Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK, 2003.

Mansuroğlu, M. "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1955.

Mehmedoğlu, A. "Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine" Zeynep Korkmaz Armağanı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 853 2004.

Şahinoğlu, N. *Farsça Grameri*, İstanbul: Kitabevi, 1997.

Tekin, Ş. "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", Belleten, 1365,.

Tiken, K. "Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-filler", Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 837, 2004.

Tulum, M.. *Ma'arif-name, Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi*, İst,1978.

Turan, Z. "Cümlenin Yapısı İle İlişkilendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine", Türklük Bilim Araştırmaları, 8. Sayı. Sivas,1999.

Yüksel, S. *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, İstanbul: Multilingual, 2006.